

MOTION OF THANKS ON THE PRESIDENT'S ADDRESS—contd.

SHRI JOSEPH MATHEN: Madam, immediately after the developments in 1962 the very same leaders who had criticised that we were spending much money on defence preparations, on the manufacture of arms and ammunition, came forward with a statement that this country and the Administration never cared for the defence of the country and to do what is needed for defence preparations. Madam, as I said before, this country had taken a lesson from the aggression in 1962 and we were preparing to defend the freedom of this country and the result we have seen in 1965. In 1965 the people of this country united as one man to defend the freedom and integrity of this country and we have taught a lesson to the aggressor. We have made our neighbours understand that even though we are a peace-loving nation we would never tolerate aggression and we would sacrifice anything to defend the freedom of this country. The very same persons who had been claiming the glory of defending the country we have seen that the Opposition had been claiming that they had co-operated with the party in power to fight the aggressor and they were sharing the glory of defending this country—have now come forward with the criticism that the development activities of the country were not kept up and much of the activities that should have been undertaken for the betterment of the people of this country had been given up. Madam, we have to pay a price for the glory that we have earned. We have defended the freedom of this country at the expense of a good lot of our interests and conveniences. Those who claim the glory of defending the country should be prepared to co-operate in the activities for the development of the country in a constructive way instead of finding fault with the Administration for having diverted the resources for defending the country. The hon. Mr. Annadurai, as was mentioned by the hon. Planning Minister, had been

repeatedly pointing out that we have no programme and we have no goal as such. Our programme is not clear and our goal is not definite, that was his charge and he pointed out that there are villages where there is no drinking water, food shortage is acute in various places; medical aid is not available in most of the villages; unemployment is still virulent in various parts of the country. He pointed out these things. Madam I do admit that all these are there. But take into account the situation that obtained before independence just eighteen years before and compare the present situation with that situation that existed at that time. Whoever has a mind to stick to truth will definitely admit that even within these eighteen years we have progressed and the lot of the people has improved in the country. It may not be according to our desire; it may not be according to our estimation but one thing is certain that the lot of the people in the country—whether it is the lower strata or the upper strata—has improved and the entire section of the people has a higher standard of living than we had eighteen years before. That we will have to admit.

Madam, in order to achieve such progress in various sectors, as was pointed out by the Planning Minister, we require a lot of resources. We will have to depend on the resources that we have and the resources that we can get either as aid or as loan. And we have to see how best we can utilise whatever we have and how it can be distributed to the various activities of development. We have to pay attention to all the sectors like drinking water, medical aid, education, employment, industrialisation, agricultural production and so on. We should not concentrate on any one particular item only. Suppose by spending Rs. 500 or Rs. 800 crores we were able to supply drinking water to all the people in these eighteen years, would it have been sufficient? It will not be sufficient; you will have to look to the overall development of the country. You will have to look to all the various

aspects that require your urgent attention. When we divert our attention to various sectors, it is not possible to solve each and every problem in the way we desire. Moreover there have been certain unexpected developments which have affected our plans, like the aggression in 1962 and the aggression in 1965. These things have diverted our resources from our developmental economy. All these factors will have to be taken into consideration before criticising the pace at which our country is developing.

Madam, while pointing out that we have been making progress in the past few years in spite of all these difficulties, I wish also to point out some of our drawbacks in the various sectors. Take education for instance. When we look at the present educational structure we will have to admit that there is no national policy for education. Madam, the children who matriculate from the State of Kerala cannot get admission in any other college outside the State. A student who passes from another State cannot get admission in Kerala State because the schemes are not accepted by either State. The Central Government has not succeeded in implementing or evolving a national scheme of education either at the secondary education level or at the collegiate education level. Our attention should immediately be engaged in this direction so that we may have a national policy on education throughout the country. This difficulty was pointed out to the hon. Minister so many times on the floor of the House and he had been contacting the various States to solve the problem, but we could not find a solution till this time. So, we will have to chalk out a programme, whether it is a phased programme or a programme based on something else, to see that we have throughout India a national policy on education. Even in the States you will find that education in the various schools differs. As is known to the House, we have been all the time speaking of basic education. Basic education, according to what we understand now, is meant for

the lower strata of society and we have the fortunate section among the student world who actually enjoy education in public schools. Take, for instance, the children of Ministers, Members of Parliament, big industrialists, great officials and other persons including those who are directly responsible for imparting basic education in this country. They are all sending their children to public schools, whereas the children of the people in the villages, the agriculturist, the labourer, they are all sent to basic schools. The result is that we are building up two sections in the society. One section is to rule and the other section is to be ruled. This should go and there should be a phased programme whereby we will be able to have the same scheme throughout the country, whether it is one State or the other or whether it be schools administered by the Centre. Wherever we have these public schools and the basic schools, side by side, there should be a phased programme, whereby you bring about the same educational standard throughout the country.

I wish to bring to your notice some of the defects that are now existing in the distribution of food. It has been pointed out that the scarcity is there in the country. It has been our experience that in some States, in some districts we have scarcity and even famine and in some other places there had been much agitation because proper distribution was not made. In this respect it is my desire that we should have a national policy with regard to food distribution. It has been pointed out that, as far as possible, we are trying to have a uniform policy throughout India, but to my mind we have not succeeded in having a policy for the whole of India. When we criticise the type of distribution of food in various places, even the hon. Food Minister had to admit that this Government being a federal one, it will have to depend much on the States. Whatever may be the constitutional position I do not wish to go into all those legal aspects, it is my request

[Shri Joseph Mathen.]
 that we should have a policy whereby the Central Government should ensure that every citizen of this country is placed on a par with regard to the availability of food, various statements and various contentions are there. In some places 8 ounces of rice and 4 ounces of wheat are given. In the rice-eating areas you find 4 or 5 ounces of rice and 4 ounces of wheat being given. These are all things, according to the common man, discriminations, unless we give a proper explanation. The Food Minister has been explaining that even though statutory rationing had been introduced in the State of Kerala with 4 ounces of rice and 4 ounces of wheat, according to his estimate, there was in the open market ten lakhs of tonnes of rice that was indigenously produced. It is not based on facts. The ten lakh tonnes he had claimed is the production within the State. Out of these ten lakh tonnes, after having given cards to all agriculturists and all the others in the State, the marketable surplus, according to the official version, is only something more than two lakh tonnes. Out of this the State has procured something like 70,000 tonnes of rice. They say, however much you estimate the figures according to statistics, your calculations will not hold good with regard to the procurement of rice and no State has ever succeeded in procuring 40 per cent of the marketable surplus. So, the statement of the Minister that, when they are giving 4 ounces of rice, there is a free flow of ten lakh tonnes of rice in the State, is not based on facts. The people there are being discriminated against. People, who have been earning foreign exchange for the development of the country, who do not grudge in giving whatever they get for the development of the country, for building up national integration, are being now penalised for having produced products which are earning foreign exchange. There should be an end to this. There should be a policy evolved by the Centre or by the Planning Commission, or whatever authority it

be, to see that every man in this country is placed on the same footing with regard to availability of food. You should not say all of a sudden that we should change our food habits, take wheat instead of rice. I am surprised that the hon. Minister who comes from a rice-eating area, had been distributing 8 ounces of rice to his own district, whereas in another State which is only seven miles away from his district, they were being given only 4 ounces of rice and they were asked to change their food habits, to eat wheat and other things. He pointed out tapioca, fish and other things. This should go and the Central Government should take the responsibility to see that sufficient food is distributed in the scarcity areas, which produce other commodities for the development of the country.

I wish to bring to your notice one more factor. When we are taking into account the growth of population and the growth of production of food-grains, it has been pointed out that the growth of production of food-grains is much more than the growth of population. I do admit it. As has been rightly pointed out, it is the change in the food habits that has created this scarcity more than the growth of population. Persons who had been depending on coarse grains in the northern States have now switched on to wheat. In the same way, persons who had been depending on tapioca, fish and various other things, have switched on to rice. That we should not ignore. We should not say that those persons should go back to their former standard of living, resorting to tapioca, etc. If a vast number of people belonging to the upper strata have given up a small-portion cereals, the lower strata have now taken to cereals. Their proportion is something like 90 per cent and however much food you may produce, you will not be able to satisfy them. That fact also we will have to take into account.

One more word and that is with regard to the development of fisheries. Over the years we have spending a lot for the development of agriculture, but we are in need of food and here is a source from where you can have ample food. You have not yet thought of a plan whereby you will be able to develop thousands of miles of sea coast in this country. We should have had a scheme whereby we could spend at least 5 per cent of the amount that is now being set apart for agriculture for the development of fisheries. What are we doing? We are now here and there supplying some diesel engines, here and there supplying some nylon nets, and so on. Instead of that there should be a survey of all fishing sections and all the persons connected with fisheries. Co-operative societies should be formed throughout the length and breadth of this country, and it should be seen that every society is assisted by the Government with mechanised boats, with nylon nets, with freezers, with transport vehicles, with roads and communications, with everything that is required, and it should be seen that it is administered by the Government, that technical assistance is given by the Government, so that all these coastal societies could work and be able to produce millions and millions of tonnes of food by way of fish. If it is transported and converted into articles that can be consumed even outside, we will be able to earn much of foreign exchange and we will be able to solve at least ten per cent of the food problem that is now existing in this country. Madam, I wish to bring to your notice this particular item whereby there should be a scheme chalked out or there should be a Committee appointed to enquire into the possibilities and to see that sufficient amount is spent for the development of fisheries which will be able to solve much of our problem. Thank you.

شری عبدالغنی: میڈم قیٹی

چھرمون - میں نے بڑے ہی دھیان

سے اپنے محترم راسٹریٹی جی کا ایڈریس سنا وہ دنیا کے بہت بڑے فلاسفر ہیں لیکن جو اس حکومت نے ان کو لکھکر دیا وہ انہوں نے پڑھ دیا - ذرا غور کریں میڈم تو ہم کو پتہ چلے گا کہ جب سے آزادی ملی ہم نے اربوں روپیہ کروڑوں نہیں اپنی ایمرسمینوں کے ذریعہ سے اپنے ہائی کمیشنس کے ذریعہ سے اپنے باہر جانے والے وزیروں کے ذریعہ سے خرچ کیا - خرچ کیا اس لئے کہ بھارت کا انٹرسٹ محفوظ ہو - خرچ کیا اس لئے کہ بھارت کا نام روشن ہو لیکن ہم نے کیا پایا - جب ان دی اور آف نیڈ ہم نے خواہش کی کہ دنیا والے ہمارا ساتھ دیں - جب ہم پر چائنا اور پاکستان نے جو سرحدی حکومتیں ہمیں ہم پر ظلم کیا تو کوئی دوست ہمیں نظر نہیں آیا - مون چائنا چاہتا ہوں کہ وہ کروڑوں روپیہ کیوں سالانہ خرچ کیا جاتا ہے - انڈیا بڑا استغاف رکھا ہوا ہے - ذرا اس پہلو کی طرف ہم دیکھیں کہ انیس برس کے اس عرصہ میں باہر کی دنیا میں ہمیں اپنا جو مقام نصیب ہونا چاہئے تھا جو ہمارا ہے وہ نہیں ملا - ہم کوئی نئی دوستیاں پیدا نہیں کر پائے - اس کی وجہ کیا ہے - ہم اس پر غور کریں تو ایسا معلوم ہوتا ہے کہ سرکار کو اس میں بالکل فیلپور ملا ہے -

میڈم - آپ یہ دیکھیں کہ انڈسٹری کے لئے ہم نے کیا کچھ کیا

[شری عبدالغنی]

اپنے فارن ایکسچینج کو خرچ کیا -
 ہم یہ دیکھتے ہیں کہ کروڑوں روپیہ
 کا مال آتا ہے ڈیفنس کے نام پر
 لیکن جب ہم دیکھتے ہیں تو یہ
 دکھائی دیتا ہے کہ اس میں سے
 ایک پیسہ کا بھی مال ڈیفنس کے
 لئے خرچ نہیں ہوا - اور یہ سرکار
 چلی جاتی ہے - میں ہمیشہ کہا
 کرتا ہوں اندھے کو دکھائی نہیں
 دیتا بہرے کو سڈائی نہیں دیتا -
 ہم اپنی سرکار کو آپ کے ذریعے سے
 جب سمجھانے کو کوشش کرتے ہیں
 ان کو بتانے کی کوشش کرتے ہیں
 کہ کس طرح سے دیش کا فارن
 ایکسچینج ضائع ہو رہا ہے تو وہ
 کانوں میں تیل قال کر بیٹھ جاتی
 ہے سناٹے کی کوشش نہیں کرتی -
 لیکن کیا یہ سچائی نہیں ہے کہ
 ہماری سرکار کے اس زمانے میں
 جتنے پلان بنے ان میں کروڑوں روپے
 کا مال ان لوگوں کو دیا گیا جنہوں
 نے بلک کلیرنس سارٹیفیکیشن نہیں
 دیئے - کروڑوں روپے کا امپورٹ ایسا
 ہوا جو انڈسٹری کے نام پر ہوا لیکن
 وہ سب کا سب بمبئی کے پورٹ
 پر ختم ہو گیا اور بلیک مارکٹ
 میں چلا گیا - مہدم - ریزرو بلک کے
 نوٹس میں ہنگوں کی بدگمانیاں
 آج سے بہت پہلے لائی گئیں لیکن
 سرکار نے کوئی توجہ نہیں دی - ملندہ
 جواہر لال جی نے اس وقت کے

فائننس منسٹر مرار جی کو لکھا
 یہ کیا ہو رہا ہے - مرار جی صاحب
 نے کہا وہ سب اچھا ہے - سب اچھے
 کی بات کے بارے میں ہاؤس کا
 ایک ملت لینا چاہتا ہوں میں
 جیل میں تھا - شور مچا - ہمارے
 پلنٹ مولہ رام نہ - انہوں نے کہا
 کہ کتنا ظلم ہے کہ ہسپتال میں
 دو مر گئے ہیں اور ہسپتال کا نمبردار
 کیسا ہے - نمبردار نے کہا -
 سب اچھا - سب مر گئے ہیں -
 مجھے تو گنتی دیلی ہے - جب
 تک گنتی پوری ہے میں سب اچھا
 کہتا رہوں گا - بالکل یہی حال ہے
 ہماری سرکار کا - اس کے نوٹس میں
 آ گیا کہ بلک بدگمانیاں کر رہے
 ہیں بے ایمانیاں کر رہے ہیں کسی
 نے توجہ نہیں دی - پنجاب نیشنل
 بلک کا قصہ سامنے آیا - فائننس
 منسٹر کو معلوم پڑا کہ اس میں
 ہر طرح کا غبن ہوا ہے - میں نے
 بہت کچھ کہا بہت کچھ لکھا لیکن
 میڈم - میں کیا دیکھتا ہوں کہ
 اس سرکار نے جن آفیسروں کے ذریعہ
 سے یہ ہوا ان کو اسی طرح سے قائم
 رکھا - اب کہتے ہیں کہ انکوائری ہو
 رہی ہے - پتہ نہیں سینکڑوں بڑے
 بڑے ہائی آفیسر اس کی انکوائری
 میں لگے ہیں - ہزاروں فکومینٹس
 آ گئے ہیں ابتدائی رپورٹ بھی مل
 گئی ہے اس کے باوجود ان کے کانوں

پر جوں نہیں دینگ رہی ہے - بے ایمانی پھر جاری ہے - وہ فالٹو کٹر جو ہوں پہلے انہوں نے پورے سرمایہ کا تہائی اپنے رشتہ داروں کو دے دیا تھا۔ پھر وہ اسی طرح سے لے رہے ہیں کوئی سننے والا نہیں ہے - لکشمی کمرشیل بڈک میں ۸۶ لاکھ روپیہ کسی ایک آدمی نے چھوٹے چھوٹے چھوٹے ناموں پر وہاں رکھ دیا تاکہ اس کو انکم ٹیکس سر چارج ٹیکس نہ دینا پڑے - سرکار کے علم میں آیا ریژرو بڈک کے نوٹس میں یہ بات آئی ۱۹۶۲ء میں آج سے چار برس پہلے لیکن اس نے کوئی دھیان نہیں دیا - ایک برس ہوا - میں فائلنس منسٹر صاحب کے نوٹس میں لایا۔ ایک برس نہیں تیرے مہینے ہوئے۔ فائلنس منسٹر صاحب کہتے ہیں کہ ہم انکوائری کریں گے - ان کے نوٹس میں آج بھی ۵۶ لاکھ ہے۔ وہ ۵۶ لاکھ سے ۳۶ لاکھ رہ گیا - میں سمجھتا ہوں کہ وہ پبلک کا ہے - غریب لوگوں کا ہے - ان کے خون پسینے کی کمائی ہے - لیکن کوئی دھیان نہیں دیتا - پھر بھی ہمارے راشنریٹی جی یہ کہیں کہ سب اچھا ہے تو مجھے اس میں کوئی سন্দھبہ نہیں؟ شک نہیں کہوں کہ جیل میں سب مر جائیں تو بھی سب اچھا ہے - مہتمم - فوڈ کے مسئلہ پر ہم دیکھیں کیا ہوا -

ہماری سرکار بہت اچھی ہے میں ایسا مانتا ہوں لیکن تین سو گنا یعنی ایک گنا نہیں دو گنا نہیں تین سو گنا ہم نے زیادہ امپورٹ کیا - اس سے ظاہر ہوتا ہے کہ کتنی ترقی ہوئی ہے - ۲۳ لاکھ کا ۷۰ لاکھ ہو گیا -- کتنی ہم نے ترقی کی تھیں سو گنا ہم نے امپورٹ کیا - اس دیکھ میں کہتے ہیں کہ گرو مور فوڈ پر کروڑوں روپیہ نہیں اربوں روپیہ ہم خرچ کرنے جا رہے ہیں ہمارے اشوک مہتہ جی یہاں تھے انہوں نے سمجھا کہ میں کالج کے اسٹوڈنٹ کو خطاب دے رہا ہوں۔ انہوں نے بہت اچھا دیکھیاں دیا میں نے بڑے پتار سے سنا - دیکھیاں ستنا ہمارا کام ہے کہونکہ ہم یہاں بیٹھے ہیں - لیکن میں جاننا چاہتا ہوں کہ کونسی فیکٹری ان کے پاس ہیں جن کی بنا پر انہوں نے کہا کہ پہلے لوگ بھوکے مر رہے تھے اب ہم کھانا کھلا رہے ہیں - چاہے پھداوار بہت تیزی سے بڑھ رہی ہے پھر بھی شارٹیج ہوتی جاتی ہے کہ یہ رہے ہیں کہ جو ف غذا کھاتے تھے وہ اچھا کھانا کھانے لگ گئے ہیں اس لئے یہ دقت آئی - یہ بات نہیں ہے -

بات یہ ہے کہ ناچ نہ جانے آنگن ٹھوہا - جب سرکار کوئی جواب نہیں دے پاتی تو کہتی ہے کہ بھگوان کا

[شری عبدالغنی]

یہ کرنا ہے کہ بارش نہیں ہوئی -
 ٹھیک ہے بارش بھگوان کی چیز ہے -
 لیکن بھگوان نے اس کے ساتھ ساتھ بدھی
 دی ہے - بے شمار دریا یہاں ہیں -
 آپ بلند بنا سکتے ہیں - آپ کنبوں
 نکلوا سکتے ہیں - آپ نے اس کا بدل
 سوچا کہ بارش نہ ہو تو کیا دیں
 بھوکوں مرنے والے - ہم کہا دیکھتے ہیں
 کہ آج بارش نہیں ہو تو پنجاب میں
 بجلی ٹپ - انڈسٹریز کے لئے جو
 ملتی تھی وہ بجلی چوتھائی بھی
 نہیں ملتی ہے - انڈسٹریز بند ہو
 رہی ہیں - مزدور بے کار ہو رہے -
 ہیں - مزدور کہتے ہیں کہ ہمارا
 کیا کٹاؤ ہے - ہم نے کہا کٹاؤ
 کیا ہے - تو ہم نے کچھ سوچا ہوتا
 یہ پلاننگ کمیشن کے جو خداوند ہیں
 انہوں نے اگر سوچا ہوتا کہ بارش کم
 ہو سکتی ہے - بھاکڑہ قیم بھی بے کار
 ہو سکتا ہے کہ اس سے بجلی نہ ملے
 تو اس کا کوئی انتظام کیا ہوتا - کوئی
 بڑے بڑے انجن لگائے ہوتے کہ اگر
 ضرورت پڑ جائے تو اس وقت مہنگے
 طور پر ہی سہی بجلی تو ملے تاکہ
 ہم اپنی انڈسٹری کو جاری رکھ سکیں -
 لیکن مقدمہ ایسا نہیں ہوتا اور
 اسی لئے آج ہمیں پریشانی ہے - پھر
 اگر انجن بھی ہوتا تو جیسا کہ میں
 نے عرض کیا اور جس کا جواب کسی
 نے پاس نہیں ہوگا کہوں کہ جواب
 ہوگا کیا کہ وہ انجن چلنے لگے تو قیڑل
 سے چلنے لگے اور ہماری سرکار کہتی ہے

کہ قیڑل ہمارے پاس نہیں ہے کہونکہ
 قارن ایکسچینج نہیں ہے اور اگر کوئی
 ہوا ٹنک آ بھی جاتا ہے تو ویکن ٹھنک
 نہیں ہے اور اگر ویکن ٹھنک پورٹس
 پر ہیں تو جہاں ڈسٹریبیوٹ ہونا ہے
 وہاں ویکن ٹیلکس نہیں ہے - یہ
 جو تماشہ ہو رہا ہے اس کے باوجود
 بے سرکار کہے کہ سب اچھا ہے تو
 ٹھیک ہے ہم مانہیں گے کہ سب
 اچھا ہے -

اب یہ دیکھنا ہے کہ آیا ہم انڈسٹری
 کے ساتھ انصاف کر پائے؟ میں
 سمجھتا ہوں کہ انصاف نہیں کر پائے -
 کیوں نہیں کر پائے - ہم نے کوشش
 کی کہ انڈیجینس مشینری ملے تاکہ
 دیس کا روپیہ دیس میں رہے -
 ہم باہر کے دیس پر اپنے آپ کو
 زبردست نہ کریں - ان پر بھروسہ نہ
 رکھیں - میں دیکھتا ہوں کہ
 رجسٹرڈ سرکار ویونگ کی اسپینڈنگ
 کی مشینری ان کے سیٹ دیسی
 لگاتی ہے - اپنے دیس سے لیتی ہے
 لیکن وہی سیٹ کشمیر گورنمنٹ کو
 اگر چاہئے تو ہماری گامرس منسٹری
 ہمارے مذہب بھائی شاہ جی کہتے ہیں
 کہ تم باہر سے امپورٹ کرو - تو اس
 کے کیا معنی ہیں؟ میں سرکار
 کی بات کہہ رہا ہوں کوئی پرائیویٹ
 انڈیوچول کی بات نہیں کر رہا ہوں -
 ایک سرکار اپنے ہندوستان کی بنی
 ہوئی مشینری سے سارا کام چلا سکتی

ہے راجستھان کی سرکار چلا سکتی ہے لیکن کشمیر میں نہیں چلایا جا سکتا ہے - ہوتا کیا ہے - راجستھان سرکار کہتی ہے کیا ہم بڑے بیکورڈ ہیں - میں ایسا نہیں مانتا کیونکہ راجستھان کے راجہ تو ہندوستان پر بڑی دیر تک راج کرتے رہے - راجپوتوں کی بڑی شان رہی ان کا بڑا نام رہا لیکن میں دیکھتا کیا ہوں - پیچھے دس برس میں راجستھان سرکار نے جو ہماری سرکار کا ایک انگ ہے کل ۱۳ درخواستیں بھیجیں کہ مشینری ہم کو قرضہ پر منگوا کر دی جائے اور انہیں کل ۳۰ لاکھ روپیہ دیا جب کہ سینٹرل گورنمنٹ نے کافی روپیہ رکھا ہوا تھا لیکن سینٹرل گورنمنٹ کا اس اور دھیان نہیں گیا کہ راجستھان بھی دیہی کا ایک ٹکڑا ہے - لیکن مسٹر نانجیا جو کہ ڈائریکٹر ہیں وہ وہاں گئے انہوں نے سب کو بلایا ۲۵۶ کے قریب آدمی آئے اور انہوں نے کہا کہ ۵۰ لاکھ روپیئے کا لون یہ ہے - ۱۰ برس میں ۳۰ لاکھ اور تین دن ۵۰ لاکھ - میں نہیں جانتا نانجیا صاحب کون ہیں لیکن جب سرکار دھیان دے تو جو کام ۱۰ برس میں نہ ہو اس کو تین دن میں کر دیا جائے اور وہاں نیشنل اسمال اسکیل انڈسٹریز کارپوریشن جو ہے اس میں انہوں نے تین دن میں یہ کر دکھایا - تو میں نہیں مانتا کہ یہ سرکار کیا کچھ نہیں کر سکتی - بجلی نہ ملے بجلی کا کوئی سادھن نہ ہو چھوٹی

ایمپشن نہ ہو تو بیل نہ ہو اور ٹوب ویل ہو تو ان کے لئے بجلی نہ ہو اور اڈر بجلی نہ ہو تو سہولت نہ ہو - یہ جو تماشہ ہوتا ہے یہ کوئی اچھی سرکار کا نہیں - ویسے سرکار کہہ گی کہ سب اچھا ہے تو میں کہوں گا ٹھیک ہے سب اچھا ہے -

میدم - دیکھنے والی بات یہ ہے کہ آج ہمارے آفیسرس کے اور سرکار کے تعلقات کس طرح کے چل رہے ہیں اس سے کچھ حد تک سرکار کو چلتا ہونی چاہیئے - کہوں چلتا ہونی چاہئے - اس لئے کہ آفیسرس یہ کوشش کرتے ہیں کہ دلی میں پورے طور پر پبلک کو اطمینان دے میں ایک چھوٹی سی بات کہنا چاہتا ہوں یہاں سرکار نے حکم دے رکھا ہے کہ کروسن آئل جس کے بنا کسان کا ٹریکٹر نہیں چلے گا کسان کا دیا نہیں چلے گا کسان کا چھوٹا کام نہیں ہوگا اس کے لئے یہ حکم دے رکھا ہے کہ کوئی بھی دن ایسا نہ ہو جب کہ ۲۰ لاکھ لوٹرس سے کم اسکا ریٹرز یہاں رکھا جائے - پنجاب کروسن کے لئے بھوگا مرتا ہو تو مرے - یو - پی کا نقصان ہوتا ہے کسی اور صوبہ کا نقصان ہوتا ہے تو ہو - یہاں سب جانتے ہیں ۵ لاکھ فیملیز ہیں اور ان میں سے ایک لاکھ فیملی ایسی ہے جو کہ سرکاری معزز ہے اور جن

[شری عبدالغنی]

کا بجلی سے کام چل جاتا ہے
بجلی کے چولہوں سے کام چل جاتا
ہے لیکن یہاں تو یہ کرتے ہیں اور
پنجاب کو دس دن سے کچھ نہیں
ملا ہے اور اگر ملا ہے تو کس طرح
سے ملا ہے۔ ان کو چو تیل ملتا
ہے اس کو چور بازاری سے وہاں
بارٹر پر ۷۰ روپیہ فی ٹنلک کے
حساب سے میں نے سنا ہے دہلی
کے قسٹری بوتلرس خرید لیتے ہیں
اور اس کے بعد جو دلی والے ہیں
اپنا تیل چوری سے پنجاب میں
بھیجتے ہیں۔ اس کا نتیجہ کیا
ہوگا کہ چوری والا مال دوگنی
قیمت پر کسانوں کو ملے گا اور پورا
نہیں ملے گا تو آفیسرس کا یہ
راستہ ہے کہ یہاں والوں کو مطمئن
رکھیں بانی پریشان ہوتے ہیں تو
ہوتے رہیں میں سمجھتا ہوں کہ
یہ بالکل غلط ہے اور سرکار کو
اس پر دھیان دینا چاہئے۔ اب
اکثر یہ کہتے ہیں کہ ہمارے اوپر
بھی کیا ہوتی ہے۔ تم کیوں کہتے
ہو کہ ہم مجرم ہیں جب کہ جانتے
ہو کہ ہمارے بچوں کی تعلیم ہماری
بیٹیوں کی تعلیم ہمارے کھانے پینے
میں کیا کیا دقتیں ہیں۔ تلخاہ
بہت کم ہے اور اناج بہت مہلکا
ہوتا جاتا ہے تو ہم کیا کریں۔ پھر
ان کے گریڈوں کے چھکڑے ہیں۔
یہ سب چھکڑے آج سرکار کے سامنے

آتے ہیں تو سرکار کہتی ہے کہ ہمارے
پاس فلڈ نہیں ہے اب سرکار کے
پاس فلڈ نہیں ہے تو اس کا علاج
کیا ہو۔ علاج صرف ایک ہے اور
وہ یہ ہے کہ ہم اس میں آفیشنس
لائیں کہ ان سرکاری آفیسروں کو
سستے اناج کی دوکان دیں فہر پرائس
شاپ دیں۔ اور ان کو اس سے مال
ملے۔ اپنی کوآپریٹیو بنادیں کیوں
کہ آج تو کوآپریٹیو کی بڑی چرچا
ہے۔ اگر ان کی گزر نہیں ہونی
اور وہ کریشن پر مجبور ہیں تو
ان کے لئے کچھ سادھن ہو جائے۔
کسی طرح سے ان کے بچوں کو
مفت تعلیم دی جائے۔ میں سمجھتا
ہوں کہ وہ راستہ اچھا ہے بجائے
اس کے کہ چور بازاری ہو اور سارا
دیہ تباہ ہو۔

میدم - میں آپ کا بڑا شکر
گزار ہوں کہ آپ نے وقت دیا۔ میں
اپنی سرکار سے تین باتیں کہنا چاہتا
ہوں۔ سرکار نے ہمارے لیٹ پرائم
منسٹر نے بڑی ہمت سے کرپٹ
لوگوں کے خلاف جن پر الزام تھے
اور جو بڑی طاقت میں تھے ان کے
خلاف مناسب خوب صورتی کے ساتھ
ایکشن لیا۔ چاہے وہ زمین مترا
تھے چاہے وہ بیجو پٹنائک تھے چاہے
وہ تھی۔ ٹی کوشنما چاری تھے۔ لیکن
اس سرکار میں ایک ایسا رول ہے
کہ جن کو کریشن کے خلاف نکالا

جائے جن کو دیس کی مانگ پر نکالا جائے چاہے وہ کرشنا-مہمن ہوں چاہے وہ کے - قی مالبیہ ہوں کوئی بھی ہوں یا یوں کہئے کہ سرکار کو چلانے والی پارٹی جو گاندھی بابا کی پارٹی ہے جس نے ستیہ اور اہنسا کے لئے اپنی جان دی اور اس پارٹی کے ہزارہا نیتاؤں کو قربان کیا آج وہ ستیہ اور اہنسا کے نام کو لینے والے ان لوگوں کو پھر اپنے گرد رکھنا چاہتے ہیں اس لئے کہ طاقت ہاتھ سے نہ چلی جائے گدی ہاتھ سے نہ چلی جائے۔ میں سمجھتا ہوں کہ آج یہ اس پارٹی کو سمجھتا نہیں ڈیموکریسی کا نام لیتے ہیں لیکن کہتے ہیں کہ اتنے چیف منسٹرس ہیں وہ ایک لیڈر کے حق میں ہیں - اب چیف منسٹر کا اس سے کیا تعلق ہے ان کا پارلیمنٹ کے ممبروں سے کیا تعلق یہاں پارلیمنٹ میں ایک پارٹی ہے جو کہ کانگریس کو مانگے والی ہے ان کو رائے کی آزادی ہے لیکن ایسا کیا گیا - پھر ہم کہتے ہیں کہ فوڈ زونس جو بنائے ہیں اس سے بربادی ہوتی ہے - آج بھی میں نے سوال کیا کہ آپ ان دامنوں پر مکا لیتے ہیں موز لیتے ہیں؟ اور اس کو اتنا مہنگا دوسری اسٹیٹوں کو کہیں دیتے ہیں جب کہ وہ فیملی زدہ تھے نقصا زدہ تھے تو انہوں نے

کہا کہ ہم نے حساب نہیں لگایا - حساب نہیں آتا ہم نے آنکھ نہیں لئے -

اصل بات یہ نہیں ہے - اصل بات یہ ہے کہ من میں خرابی ہو کوئی لوگوں کو پریشانی ہو - لوگ پھر کہیں کہ یہ سرکار ان دانہ ہے - ہماری بھگوان ہے - بہر حال میں آپ کا شکریہ ادا کرتا ہوں اور اس کانگریس سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ نین ہی تو باتیں تھیں جو گاندھی بابا نے دی تھیں - ایک تو آزادی رائے ہو وہ آپ ضائع کر رہے ہیں - دوسری دیانت اور سچائی ہو - اس میں ہمارا ملک پیچھے جا رہا ہے - ملو بھائی شاہ کی منسٹری پر جب بھت آئے گا موقع ملے گا تب بتاؤں گا کہ کتنی کتنی زیادتیاں ہوئیں اور اس میں ملک کو کتنا کدوڑوں روئے گا نقصان ہوا - میں پھر شکریہ ادا کرتا ہوں -

[श्री अब्दुल गान्धी] : मेडम डिप्टी चेयरमैन , मैंने बड़े ही ध्यान से अपने मोहतरिम राष्ट्रपति जी का एड्रेस सुना । वह दुनिया के बहुत बड़े फिलोस्फर हैं । लेकिन जो इस हुकूमत ने उनको लिखकर दिया वह उन्होंने पढ़ दिया । जरा गौर करें मेडम तो हमको पता चलेगा कि जब से आजादी मिली हमने अरबों रुपया करोड़ों नहीं, अपनी एम्बेसियों के जरिए से अपने हाई कमीशन्स के जरिए से अपने बाहर जा न वाले वजीरों के जरिए से खर्च किया । खर्च किया इसलिए

[श्री अब्दुल गनी]

कि भारत का इन्ट्रेस्ट महफूज हो, खर्च किया इसलिए कि भारत का नाम रोशन हो लेकिन हमने क्या पाया ? जब इन दि आवर आफ नीड हमने ख्वाहिश की कि दुनिया वाले हमारा साथ दे । जब हम पर चायना और पाकिस्तान ने जो सरहद्दी हुकूमते हैं हम पर जुल्म किया तो कोई दोस्त हमें नजर नहीं आया । मैं जानना चाहता हूँ कि वह करोड़ों रुपया क्यों सालाना खर्च किया जाता है । इतना बड़ा स्टाफ रखा हुआ है । जरा इस पहलू की तरफ हम देखे कि उन्नीस बरस के इस अर्से में बाहर की दुनिया में हमें अपना जो मुकाम नसीब होना चाहिए था, जो हमारा है वह नहीं मिला । हम कोई नई दोस्तीया पैदा नहीं कर पाए । इसकी वजह क्या है हम इस पर गौर करें तो ऐसा मालूम होता है कि सरकार को इस में बिल्कुल फेल्योर मिला है ।

मेडम, आप यह देखे कि इंडस्ट्री के लिए हमने क्या कुछ किया । अपने फोरेन एक्सचेंज को खर्च किया । हम यह देखते हैं कि करोड़ों रुपया का माल आता है डिफेंस के नाम पर लेकिन जब हम देखते हैं तो यह दिखाई देता है कि इस में से एक पैसे का भी माल डिफेंस के लिए खर्च नहीं हुआ और यह सरकार चली जाती है । मैं हमेशा कहा करता हूँ अर्धे को दिखाई नहीं देता, बहरे को सुनाई नहीं देता । हम अपनी सरकार को आप के जरिए से जब समझाने की कोशिश करते हैं, उनको बताने की कोशिश करते हैं कि किस तरह से देश का फोरेन एक्सचेंज जाया हो रहा है तो वह कानों में तेल डाल कर बैठ जाती है, सुनने की कोशिश नहीं करती । लेकिन क्या यह सचाई नहीं है कि हमारी सरकार के, इस जमाने में, जितने प्लान बने उन में करोड़ों रुपये का माल उन लोगों को दिया गया जिन्होंने बैंक क्लियरेंस सर्टिफिकेट्स नहीं दिए । करोड़ों रुपये का इम्पोर्ट ऐसा हुआ जो इंडस्ट्री के नाम पर

हुआ लेकिन वह सब का सब बम्बई के पोर्ट पर खत्म हो गया और ब्लैकमार्किट में चला गया । मेडम, रिजर्व बैंक के नोटिस में बैंकों की बदगुमानिया आज से बहुत पहले लाई गई लेकिन सरकार ने कोई तवज्जो नहीं दी । पंडित जवाहरलाल जी ने उस वक्ता के फाइनांस मिनिस्टर मुरार जी को लिखा, यह क्या हो रहा है । मुरार जी साहब ने कहा, "सब अच्छा" । सब अच्छे की बात के बारे में हुजरा का एक मिनट लेना चाहता हूँ । मैं जेल में था, शोर मचा, हमारे पंडित मौला राम थे । उन्होंने कहा कि कितना जुल्म है कि हस्पताल में दो मर गये हैं और हस्पताल का नम्बरदार कैसा है । नम्बरदार ने कहा सब अच्छा, सब मर गये हैं, मुझे तो गिनती देनी है, जब तक गिनती पूरी है मैं सब अच्छा कहता रहूँगा । बिल्कुल यही हाल है हमारी सरकार का । उसकी नोटिस में आ गया कि बैंक बदगुमानिया कर रहे हैं बेईमानिया कर रहे हैं किसी ने तवज्जो नहीं दी । पंजाब नेशनल बैंक का किस्सा सामने आया । फाइनेंस मिनिस्टर को मालूम पड़ा कि इस में हर तरह का गयन हुआ है । मैंने बहुत कुछ कहा, बहुत कुछ लिखा, लेकिन मेडम, मैं क्या देखता हूँ कि सरकार ने जिन अफसरों के जरिए से यह हुआ उन को उसी तरह से कायम रखा । अब कहते हैं कि इन्क्वायरी हो रही है । पता नहीं मैं रुडो बड़े बड़े हाई आफिसर इसकी इन्क्वायरी में लगे हैं । हजारों डाकूमेंट्स आ गये हैं । इन्तर्दाई रिपोर्ट भी मिल गई है, उस के बावजूद उनके कानों पर जू नहीं रेंग रही है । बेईमानी फिर जारी है । वह डायरेक्टर जो हैं पहले उन्होंने पूरे सरमाये का तिहाई अपने रिश्तेदारों को दे दिया था । फिर वह उसी तरह से ले रहे हैं, कोई सुनने वाला नहीं है । लक्ष्मी कमर-शियल बैंक ने 86 लाख रुपया किसी एक आदमी ने छोटे छोटे झूठे नामों पर वहा रख दिया ताकि उसको इकमटैक्स सरचार्ज

टेक्स न देना पड़े। सरकार के इल्म में आया रिजर्व बैंक के नोटिस में यह बात आई 1962 ई० में आज से चार बरस पहले लेकिन उसने कोई ध्यान नहीं दिया। एक बरस हुआ, मैं फाइनांस मिनिस्टर साहब के नोटिस में लाया। एक बरस नहीं, तेरह महीने हुए। फाइनेंस मिनिस्टर साहब कहते हैं कि हम इन्फ्लेक्शन को नियंत्रित करेंगे। उनके नोटिस में आज भी 56 लाख है। वह 56 लाख से 36 लाख रह गया। मैं समझता हूँ कि वह पब्लिक का है, गरीब लोगों का है, उनके खून पसीने की कमाई है लेकिन कोई ध्यान नहीं देता। फिर भी हमारे राष्ट्रपति जी यह कहें कि सब अच्छा है तो मुझे इसमें कोई सन्देह नहीं शक नहीं क्योंकि जेल में सब मर जाए तो भी सब अच्छा है। मेडम फूड के मामले पर हम देख क्या हुआ। हमारी सरकार बहुत अच्छी है मैं ऐसा मानता हूँ लेकिन तीन सौ गुना यानी एक गुना नहीं दो गुना नहीं तीन सौ गुना हमने ज्यादा इम्पोर्ट किया। इससे जाहिर होता है किनारी तरक्की हुई है। 23 लाख का 70 लाख हो गया। कितनी हमने तरक्की की, तीन सौ गुना हमने इम्पोर्ट किया। इस देश में, कहते हैं कि श्री मोर फूड पर करोड़ों रुपये नहीं अरबों रुपये खर्च करने जा रहे हैं। हमारे अशोक मेहता जी यहाँ थे उन्होंने समझा कि मैं कालिज के स्टूडेंट का खिताब दे रहा हूँ उन्होंने बहुत अच्छा व्याख्यान दिया मैंने बड़े प्यार से सुना। व्याख्यान सुनना हमारा काम है क्योंकि हम यहाँ बैठे हैं। लेकिन मैं जानना चाहता हूँ कि कौनसी फिगर्स उनके पास हैं जिनकी बिना पर उन्होंने कहा कि पहले लोग भूखे मर रहे थे, अब हम खाना खिला रहे हैं। चाहे पैदावार बहुत तेजी से बढ़ रही है फिर भी शार्टेज होती जाती है। कह यह रहे हैं कि जो रफ गिजा खाते थे वह अच्छा खाना खाने लग गये हैं इसलिये यह दिक्कत आई। यह बात नहीं है।

बात यह है कि नाच न जाने आगन टेढ़ा। जब सरकार कोई जवाब नहीं दे पाती तो कती है कि भगवान का यह करना है, कि बारिश नहीं हुई। ठीक है, बारिश भगवान की चीज है, लेकिन भगवान ने इसके साथ साथ बुद्धि दी है। बेशुमार दरिया यहाँ हैं। आप बन्द बना सकते हैं। आप कुछ निकलवा सकते हैं। आप ने उसका बदल मोचा कि बारिश न हो तो क्या देश भूखों मर जाए। हम क्या देखते हैं कि आज बारिश नहीं हो तो पंजाब में बिजली ठप्प। इण्डस्ट्री के लिए जो मिलती थी वह बिजली चौथाई भी नहीं मिलती है। इण्डस्ट्रीज बन्द हो रही हैं, मजदूर बेकार हो रहे हैं। मजदूर करते हैं कि हमारा क्या गुनाह है, हमने क्या गुनाह किया है। तो हमने कुछ सोचा होता। यह प्लानिंग कमीशन के जो खुदा बन्द हैं उन्होंने अगर सोचा होता कि बारिश कम हो सकती है, भाखड़ा डेम भी बेकार हो सकता है कि इससे बिजली न मिले तो उसका कोई इन्तजाम किया होता। कोई बड़े बड़े इंजन लगाए होते कि अगर जरूरत पड़ जाए तो उस वक्त महंगे तौर पर ही सही बिजली तो मिले ताकि हम अपनी इन्डस्ट्री को जारी रख सकें। लेकिन मेडम, ऐसा नहीं होता और इसीलिए आज हमें परेशानी है। फिर अगर इंजन भी होना तो जैसा कि मैंने अर्ज किया और जिसका जवाब किसी के पास नहीं होगा क्योंकि जवाब होगा क्या कि वह इंजन चलेगे तो डिजल से चलेगे और हमारी सरकार कहती है कि डिजल हमारे पास नहीं है क्योंकि फारेन एक्सचेंज नहीं है और अगर कोई बड़ा टैंक आ भी जाता है तो वेगन टैंक नहीं है और अगर वेगन टैंक पोर्ट्स पर हैं तो जहाँ डिस्ट्रीब्यूट होना है वहाँ वेगन टैंक नहीं है। यह जो तमाशा हो रहा है उसके बावजूद भी सरकार कहे कि सब अच्छा है तो ठीक है हम मानेंगे कि सब अच्छा है।

[श्री अब्दुल गनी]

अब यह देखना है कि आया हम इन्डस्ट्री के साथ इन्साफ कर पाए ? मैं समझता हूँ कि इन्साफ नहीं कर पाए। क्यों नहीं कर पाए ? हमने कोशिश की कि इंडिजिनस मशीनरी मिले ताकि देश का रुपया देश में रहे, हम बाहर के देश पर अपने आपको निर्भर न करें ; उन पर भरोसा न रखें। मैं देखता हूँ कि राजस्थान सरकार वीविंग की, स्पनिंग की मशीनरी उनके सेट देशी लगाती है, अपने देश से लेती है लेकिन वही सेट काश्मीर गवर्नमेन्ट को अगर चाहिए तो हमारी कामसंमिनिस्ट्री, हमारे मनुभाई शाह जी कहते हैं कि तुम बाहर से इम्पोर्ट करो। तो इसके क्या मायने हैं ? मैं सरकार की बात कह रहा हूँ कोई प्राइवेट इंडिविजुअल की बात नहीं कर रहा हूँ। एक सरकार अपने हिन्दुस्तान की बनी हुई मशीनरी से सारा काम चला सकती है, राजस्थान की सरकार चला सकती है लेकिन काश्मीर में नहीं चलाया जा सकता। होता क्या है ? राजस्थान सरकार कहती है कि हम बड़े बैंकबर्ड हैं। मैं ऐसा नहीं मानता क्योंकि राजस्थान के राजा तो हिन्दुस्तान पर बड़ी देर तक राज करते रहे। राजपूतों की बड़ी शान रही, उन्नका बड़ा नाम रहा लेकिन मैं देखता क्या हूँ ? पिछले दस बरस में राजस्थान सरकार ने जो हमारी सरकार का एक अंग है कुल 13 दरखवास्तें भेजीं कि मशीनरी हमको कर्जा पर मंगवा कर दी जाए और उन्हें कुल 30 लाख रुपया दिया जबकि सेंटरल गवर्नमेंट ने काफी रुपया रखा हुआ था लेकिन सेंटरल गवर्नमेन्ट का इस ओर ध्यान नहीं गया कि राजस्थान भी देश का एक टुकड़ा है। लेकिन मिस्टर नन्जप्पा जोकि डायरेक्टर हैं वह वहां गये उन्होंने सबको बुलाया, 256 के करीब आदमी आए और उन्होंने कहा कि 50 लाख रुपये का लोन यह है। 10 बरस में 30 लाख और तीन दिन में 50 लाख। मैं नहीं जानता नन्जप्पा साहब कौन हैं लेकिन जब सरकार ध्यान दे तो जो काम 10 बरस में न हो उसको तीन दिन में कर दिया

जाए और वहां नेशनल स्माल स्केल इण्डस्ट्रीज कारपोरेशन जो ह उसमें उन्होंने तीन दिन में यह कर दिखाया। तो मैं नहीं मानता कि यह सरकार क्या कुछ नहीं कर सकती। बिजली न मिले, बिजली का कोई साधन न हो, छोटी इर्रिगेशन न हो, ट्यूबवेल न हो और ट्यूबवेल हो तो उनके लिए बिजली न हो और अगर बिजली न हो तो सीमेंट न हो। यह जो तमाशा होता है यह कोई अच्छी सरकार का नहीं। वैसे सरकार कहेगी कि सब अच्छा है तो मैं कहूँ कि ठीक है सब अच्छा है।

मैडम, देखने वाली बात यह है कि आज हमारे आफिसर्स के और सरकार के ताल्लुकात किस तरह के चल रहे हैं। इससे कुछ हर तक सरकार को चिन्ता होनी चाहिए। क्यों चिन्ता होनी चाहिए, इसलिए कि आफिसर्स यह कोशिश करने हैं कि दिल्ली में पूरे तौर पर पब्लिक को इतमिनान रहे। मैं एक छोटी सी बात कहना चाहता हूँ। यहां सरकार ने हुक्म दे रखा है कि केरोसीन आयल जिनके बिना किसान का ट्रैक्टर नहीं चलेगा, किसान का दिया नहीं जलेगा, किसान का छोटा काम नहीं होगा उसके लिए यह हुक्म दे रखा है कि कोई भी दिन ऐसा न हो जब कि 40 लाख लीटर्स से कम उसका रिजर्व यहां रखा जाए। पंजाब केरोसीन के लिए भूखा मरता हो तो मरे। यू० पी० का नुकसान होता है, किसी और सूबे का नुकसान होता है तो हो। यहां सब जानते हैं 5 लाख फेमलीज हैं और उनमें से एक लाख फेमली ऐसी है जो कि सरकारी मुलाजिम है और जिन का बिजली से काम चल जाता है, बिजली के चूल्हों से काम चल जाता है। लेकिन यहां तो यह करते हैं और पंजाब को 10 दिन से कुछ नहीं मिला है और अगर मिला है तो किस तरह से मिला ? उनको जो तेल मिलता है उसको चोर बाजारी से बांडर पर 70 रुपये फी टैंक के हिसाब से मैंने सुना है दिल्ली के डिस्ट्रीब्यूटर्स खरीद लेते हैं और उसके बाद जो दिल्ली वाले हैं अपना तेल चोरी से पंजाब में बेचते हैं। उसका नतीजा क्या होगा कि चोरी वाला माल दुगुनी कीमत पर किसानों

को मिलेगा और पूरा नहीं मिलेगा । तो आफिसर्स कप यह रास्ता है कि यहाँ वालों को मुतमूयन रखें । बाकी परेशान होते हैं तो होते रहें । मैं समझता हूँ कि यह बिल्कुल गलत है और सरकारको इस पर ध्यान देना चाहिए । अब अक्सर यह कहते हैं कि हमारे ऊपर भी क्या बीती है । तुम क्यों कहते हो कि हम मुजरिम हैं जब कि जानते हो कि हमारे बच्चों की तालीम, हमारी बेटीयों की तालीम हमारे खाने पीने में क्या क्या दिक्कतें हैं । तनख्वाह बहुत कम है और नाज बहुत महंगा होता जाता है तो हम क्या करें ? फिर उन ग्रैंडों के झगड़े हैं । यह सब झगड़े आज सरकार के सामने आते हैं तो सरकार कहती है कि हमारे पास फंड नहीं है । अब सरकार के पास फंड नहीं है तो उसका इलाज क्या हो । इलाज सिर्फ एक है और वह यह है कि हम उसमें एफिशेंसी लाएं, कि इन सरकारी आफिसरों को सस्ते अनाज की दुकान दें फेंयर प्राइस शाप दें और उनको उससे माल मिले, अपनी को-ऑपरेटिव बनावे क्योंकि आज तो को-ऑपरेटिव की बड़ी चर्चा है । अगर उनकी गुजर नहीं होती और वे करप्शन पर मजबूर हैं तो उनके लिए कुछ साधन हो जाए, किसी तरह से उनके बच्चों को मुफ्त तालीम दी जाए । मैं समझता हूँ कि वह रास्ता अच्छा है बजाए इसके कि चोर बाजारी हो और सारा देश तबाह हो ।

मेडम, मैं आपका बड़ा शुक्र-गुजार हूँ कि आपने वक्त दिया । मैं अपनी सरकार से तीन बातें कहना चाहता हूँ । सरकार ने, हमारे लेट प्राइम मिनिस्टर ने बड़ी हिम्मत से करप्ट लोगों के खिलाफ जिन पर इलजाम थे, और जो बड़ी ताकत में थे उनके खिलाफ मुनासिब खूबसूरती के साथ एक्शन लिया, चाहे वह बीरेन मित्र थे चाहे वह बीजू पटनायक थे चाहे वह टी० टी० कृष्णमाचारी थे । लेकिन इस सरकार में एक ऐसा रोल है कि जिनको करप्शन के खिलाफ निकाला जाए जिनको देश की भाग पर निकाला जाए चाहे वह कृष्ण

मेनन हो, चाहे वह के० डी० सालवीय हों कोई भी हों या यूँ कहिए कि सरकार को चलाने वाली पार्टी जो गांधी बाबा की पार्टी है जिसने सत्य और अहिंसा के लिए अपनी जान दी और उस पार्टी के हज़ारों नेताओं को कुर्बान किया आज वह सत्य और अहिंसा के नाम को लेने वाले उन लोगों को फिर अपने गिर्द रखना चाहते हैं । इसलिये कि ताकत हाथ से न चली जाए गद्दी हाथ से न चली जाए । मैं समझता हूँ कि आज यह इस पार्टी को सजता रही डेमोक्रेसी का नाम लेते हैं लेकिन कहते हैं कि इतने चीफ मिनिस्टर्स हैं वह एक लीडर के हक में हैं । अब चीफ मिनिस्टर का इस से क्या ताल्लुक है, उनका पार्लियामेंट में मेम्बरो से क्या ताल्लुक ? यहाँ पार्लियामेंट में एक पार्टी है जो कि कांग्रेस को मानने वाली है उनको राय की आजादी है । लेकिन फूसा किया गया । फिर हम कहते हैं कि फूड जोनस जो बनाए हैं उसमें बरबादी होती है आज भी मैंने सवाल किया कि आप इन दामो पर मक्का लेते हैं, मेज लेते हैं और उनको इतना महंगा दूसरी स्टूटो को क्यों देते हैं जब कि वह फ़ैमिन थे, कैहतजद थे तो उन्होंने कहा कि हम ने हिसाब नहीं लगाया । हिसाब नहीं आता, हमने आकड़े नहीं लिए । असल बात यह नहीं है । असल बात यह है कि मन में खराबी हो कोई लोगों को परेशानी हो । लोग फिर कहे कि यह सरकार अन्नदाता है, हमारी भगवान है । बहरहाल मैं आपका शुक्रिया अदा करता हूँ और इस कांग्रेस से अर्ज करना चाहता हूँ कि तीन ही तो बातें थी जो गांधी बाबा ने दी थी । एक तो आजादी राए हो । वह आप जाया कर रहे हैं । दूसरी दयानत और सचाई हो । इसमें हमारा मुल्क पीछे जा रहा है । मनुभाई शाह की मिनिस्ट्री पर जब बजट आएगा मौका मिलेगा तब बनावेगा कि कितनी कितनी ज्यादातिया हुई और इसमें मुल्क को कितना करोड़ रुपये का नुकसान हुआ । मैं फिर शुक्रिया अदा करता हूँ ।]

श्री शिवानन्द रमौल (हिमाचल प्रदेश):
उपसभापति महोदय, बड़े शोक के साथ मुझे यह कहना पड़ता है कि इस साल राष्ट्रपति महोदय का जो अभिभाषण हुआ वह बहुत बड़े संकट के समय में हुआ। तो भी राष्ट्रपति महोदय ने संक्षिप्त रूप से जो हमारे मुल्क की इस वक्त समस्याएं हैं उन पर अपने इशारा डाला और जो कुछ तरक्की का काम हुआ था जो कुछ आगे को होने वाले हैं उन पर रोशनी डाली।

दो साल के अंदर अंदर इस मुल्क के ऊपर बड़ी बड़ी आपत्तियां आईं और वह है पंडित जवाहरलाल नेहरू की मृत्यु और प्रिय नेता श्री शास्त्री जी की मृत्यु। शास्त्री जी पाकिस्तान के साथ लड़ाई में लड़ने के बाद विजय पा कर अन्न स्थापित करने के लिए ताशकंद में गए और अपनी जो उनकी इच्छा थी, अभिलाषा थी और जो प्रोग्राम वे यहां से, इस माननीय सदन के सामने रख कर और सदन की मंजूरी के साथ ले कर गए थे, उसको कार्य रूप में बड़ी सफलता के साथ उन्होंने यहां पर निभाया और निभाने के बाद थोड़े ही अरसे में इस दुनिया से इस मुल्क से चल बसे। शास्त्री जी ने इस थोड़े से, अट्ठारह महीने के अरसे में, जितने वे क्रम व क्रामत में छोटे थे उससे कई गुना विशाल अपनी इमेज भारतवर्ष के सामने और तमाम दुनिया के सामने रखी और एक बहुत ही सराहनीय बात है। इस वक्त मुल्क को ऐसे सच्चे नेता की, और ईमानदार नेता की, बहुत आवश्यकता थी कि वे आइन्दा के लिए भी इस मुल्क का नेतृत्व करते। लेकिन ऐसा नहीं होता था। अब मुल्क के कारोबार का जो भार है वह श्रीमती इन्दिरा गांधी ने अपने हाथ में लिया है और मुझे आशा है कि वे बड़ी जिम्मेदारी के साथ इस कार्य भार को निभाएंगी और मुल्क को यह अनुभव नहीं होने देंगी कि एक कमजोर महिला के हाथ में मुल्क की बागडोर है।

आज मुल्क के सामने तीन समस्याएं हैं जिन पर हर एक माननीय सदस्य ने रोशनी

डाली। एक, ताशकंद का जो एग्रीमेन्ट है उसके बारे में काफी चर्चा हुई। एक्सटर्नल अफेयर्स मिनिस्टर महोदय का भाषण यहां पर हुआ और उन्होंने बड़ी काबलियत के साथ ताशकंद के ऐलान का जो असली मुद्दा है उसको बड़ी तफसील के साथ इस सदन के सामने रखा और उसके हर पहलू पर रोशनी डाली। उसके बाद भी कुछ संदेह उत्पन्न किया गया कि वह ऐलान होने के बावजूद, वह एक एग्रीमेन्ट होने के बावजूद, पिछले तर्जुमें की बिना पर, यह भरोसा नहीं किया जा सकता कि पाकिस्तान की ओर से उस ऐलान के मुताबिक काम किया जायेगा। मैं सिर्फ इतना ही इसमें निवेदन करना चाहता हूं, जैसा कि सरदार स्वर्ण सिंह जी ने यहां बतलाया था, कि ऐलान में जो एक धारा रखी गई है आइन्दा के लिए दोनों मुल्क जो भी कुछ अपने अंदरूनी मामलात हों उनमें वे शास्त्रस्त्र को, ताकत को, इस्तेमाल में नहीं लाएंगे बल्कि आपसी समझौते के आधार पर, आपस में बैठ कर, उसका फैसला करेंगे, यह एक बड़ी भारी अहमियत रखता है। चूंकि ताशकंद में यह समझौता हुआ, यह ऐलान हुआ और कोसिजिन साहब जैसी बड़ी हस्ती की मौजूदगी में हुआ और उस समझौते की तरफ तमाम दुनिया की नजरें लगी हुई हैं, ऐसी अहमियत के समझौते पर कोई भी, पाकिस्तान या हिन्दुस्तान यदि अमल दरांमद न करे, एक बड़ ताज्जुब तथा खेद की बात हों सकती है। और वह मुल्क जो उसका आदर न करे, वह दुनिया की नजरों में एक बड़ा गिरने का काम करेगा। तो इस एक एग्रीमेन्ट के मातहत अगर पाकिस्तान की तरफ से इस ऐलान की कुछ खिलाफत होती है तो उसका इलाज कोई नहीं है सिवाय इसके कि मुल्क को अपने बचाव के साधन ढूढ़ने पड़ेंगे जैसे पल्ले ढूढ़े वैसे फिर ढूढ़ने पड़ेंगे और उसका पूरी तरह से जवाब दिया जायेगा। लेकिन दुनिया की नजरों में, दूसरे हुकूमतों की नजरों में पाकिस्तान की क्या हैसियत रहेगी, इसका अनुमान लगाने में ही नतीजे पर पहुंचा जा सकता है।

खुराक के बारे में काफ़ी संकट रहा, बारिश नहीं हुई। यह हमारे मुल्क की बदकिस्मती है कि हमारा कृषि प्रधान मुल्क प्रधान मुल्क होते हुए भी मुल्क के बहुत ज्यादा हिस्सों को अपनी खेती बाड़ी के लिए आसमान की तरफ देखना पड़ता है और कुदरत अगर सहायता कर गई तो फसल अच्छी हो जाती है और अगर न की, बारिश न हुई वक्त पर, तो इस साल जो कहतसाली हमारे सामने है उसी तरह की कहतसाली रहती है। हमारी सरकार बाहर से गल्ला मंगा कर, अमेरिका वगैरह से मुल्क के उन हिस्सों में गल्ला खाने के लिए भेज रही है जहां कहतसाली है। लेकिन बुनियादी चीज यह रह जाती है कि हमको इस मसले पर बड़े गौर से ध्यान देने की जरूरत है।

महोदया, हमारे मुल्क में तीन बड़े बड़े सेक्शन हैं हमारी जनता की। एक तो हुकूमत के मुलाजमत का हिस्सा है, दूसरा लेवर है मजदूर तबका जो मजदूरी का काम कारखाने में और दूसरी जगहों पर करता है और तीसरा बड़ा तबका जो है वह हमारा काश्तकार तबका है। लेकिन दो तबके, जो मुलाजमत के तबके हैं, लिखे पढ़े तबके हैं, इण्डस्ट्रियलिस्ट्स हैं, बिजनेस क्लास है और दूसरा लेवर जो है, ये दोनों तबके जो हैं मुल्क में, उनका संगठन बड़ा मजबूत है और कोई भी कष्ट उनके सामने आ जाय वे “मुर्दाबाद” और “जिदाबाद” कह कर अपने जरूरी मुतालबात को पूरा करने में कामयाब हो जाते हैं। लेकिन एक तबका जो अनपढ़ तबका है, पिछड़ा तबका है, माली हालत से बहुत कमजोर है और वह जमींदार और काश्तकार तबका है जिसकी वजह से ख़ास समस्या हमारे सामने पेश है और सारे मुल्क में कहतसाली हो रही है। आज इस जमींदार और काश्तकार तबके के पास अपने खाने के लिए भी अन्न नहीं है। क्योंकि वर्षा न होने की वजह से

उसके खेतों में अनाज नहीं हुआ है। सरकार ऐसे लोगों के लिए अनाज दे रही है तो क्या उनसे उस अनाज की कीमत नहीं ली जायेगी। सरकार जिस तरह से अपने मुलाजमीन को डियरनेस एलाउन्स आदि दे रही है, तो क्या सरकार जमींदार और काश्तकार तबके के लिए भी इसी तरह की कोई मदद की बात सोच रही है इस तबके को ज्यादा सहायता न भी दी जाय तो कम से कम इतनी सहायता तो दी जाय जिससे वे अपना अनाज खरीद सकें और अपनी खेतीबाड़ी का काम बगैर किसी दिक्कत के कर सकें। मेरे कहने का मतलब यह है कि यह जो सैक्शन है, यह हमारी बुनियादी सैक्शन है, जिसके ऊपर सारे देश का उत्पादन निर्भर करता है। उनके पास आज ताकत नहीं है, उनके पास आवाज नहीं है, उनका अपना कोई संगठन नहीं है जिसकी वजह से वे अपनी आवाज सरकार तक जोरदार ढंग से पहुंचा सकें और गवर्नमेंट से अपनी शिकायत दूर करा सकें। इस वजह से मेरा निवेदन है कि काश्तकारों की जो माली हालत है उसको बेहतर बनाने के लिए उसको इस तरह के साधन दिये जाय जिससे वह खेती का उत्पादन बढ़ा सकें। उसको खेती की उपज बढ़ाने के लिए फर्टिलाइजर की आवश्यकता है, पानी की आवश्यकता है और पानी के साथ ही साथ खाद मिलना भी आवश्यक है।

जहां तक इरिगेशन का ताल्लुक है, आपको मालूम ही है कि हमारे मुल्क में बहुत कम इरिगेशन की व्यवस्था है। अगर है भी तो, हमारी गवर्नमेंट का ऐसा नज़रिया रहा है कि उसने इरिगेशन की बड़ी बड़ी स्कीमों में ही हाथ डाला है और छोटी छोटी स्कीमों की तरफ ज्यादा तवज्जो नहीं दी। बड़ी बड़ी स्कीमों के लिए तो धन की जरूरत होती है और सरकार उन्हीं को पूरा करती है, लेकिन मुझे अपनी स्टेट का तज़ुर्बा है और जहां तक इरिगेशन का ताल्लुक है, वहां पर इस

[श्री शिवानन्द रमौल]

तरह की जो भी स्कीम शुरू की गई उसमें 60 फीसदी पैसा वेस्ट हो गया क्योंकि हिमाचल प्रदेश पहाड़ी इलाके में आता है। पहाड़ी इलाका होने की वजह से वहां पर द्यूब बेल नहीं लगाये जा सकते हैं और कुएं भी नहीं खोदे जा सकते हैं। वहां पर तो छोटी छोटी नहरें ही बनाई जा सकती हैं और उनके द्वारा ही पानी दिया जा सकता है। इस तरह की नहरें लोगों ने बनाई लेकिन जब गवर्नमेंट ने अपनी स्कीम चलाना शुरू किया तो बहुत कम स्कीम कामयाब हुई। इस तरह से वहां वाले जो छोटी छोटी नहरें और कहलों से पानी ले जाते थे उससे भी लोग बंचित रह गये। इसलिये मेरा सरकार से निवेदन है कि वह इस तरफ अवश्य तवज्जो दे और वहां के लोगों को अपने खेतों में पानी देने के लिए हर तरह की मदद पहुंचाये।

इसके साथ ही साथ मैं यह भी अर्ज करना चाहता हूँ कि इस समय हम कीमियाबी की खाद के ऊपर बहुत जोर दे रहे हैं, लेकिन मैं कहना चाहता हूँ कि जो इण्डिजनस कम्पोस्ट खाद है उसके बारे में हम न तो खास जोर दे रहे हैं और न ही कोई प्रोपेगन्डा ही कर रहे हैं। और इस को कोई प्रोत्साहन नहीं दे रहे हैं और इसको इग्नोर ही किया जा रहा है। मेरा निवेदन है कि कीमियाबी खाद तो कम होने के कारण ज्यादा मात्रा में किसानों को नहीं सप्लाई की जा सकती है फिर देसी खाद को इस्तेमाल करने के बारे में क्यों नहीं प्रोपेगन्डा किया जाय और प्रोत्साहन दिया जाय। सरकार को इस बारे में किसानों को हर तरह का बढ़ावा देना चाहिए और इसकी तरफ उनकी तवज्जो भी करनी चाहिए।

एक बात मैं आखिरी में कहना चाहता हूँ और वह यह है कि पंजाबी सूबे का मसला हमारे सामने काफी दिनों से उठा हुआ है। पाकिस्तान के साथ लड़ाई समाप्त होने के बाद से फिर यह मसला उठा और संतुलित रहने के लिए

आमरण व्रत शुरू करने की बात कहने लगे हैं। इस मामले के बारे में कमेटीया बनी हुई है, पार्लियामेंट ने भी कमेटी बनाई है, कैबिनेट ने भी कमेटी बनाई है और इस बात पर हर तरह से सोच विचार किया जा रहा है। लेकिन मुझे अफमोस के साथ कहना पड़ता है कि इस पंजाबी सूबे के मसले को हल करने के लिए कुछ लोगों को यह कहने की जरूरत महसूस हुई कि हिमाचल प्रदेश को भी इस मसले में घसीटा जा रहा है ताकि उसको पंजाब में शामिल किया जाय। मैं इस हाउस से बड़ी नम्रता से निवेदन करना चाहता हूँ और यह जाहिर करना चाहता हूँ कि इस पंजाबी सूबे के मसले को पंजाब तक ही महदूद रहने दीजिये और हिमाचल प्रदेश को इसमें न घसीटिये क्योंकि हिमाचल प्रदेश का इससे कोई ताल्लुक नहीं है। अगर हिमाचल प्रदेश का इससे ताल्लुक होता तो उसकी कमेटीयों में उसके नुमाइन्दे भी लिये जाते और उससे सलाह मशविरा किया जाता। लेकिन उसका कोई भी नुमाइन्दा किसी भी कमेटी में न होने के बावजूद भी उसको कुछ सैक्शन इस मामले में घसीटना चाहते हैं। मैं समझता हूँ कि यह मुनासिब बात नहीं है क्योंकि हिमाचल प्रदेश का इस मसले से कोई ताल्लुक नहीं है। पंजाबी सूबे का जो मसला है वह पंजाब के लोगों से ताल्लुक रखता है और वे ही इस बात को आपस में तय करें तथा कोई फैसला करें। हिमाचल प्रदेश के लोगों का निश्चय है कि वे अलग रहेंगे जैसा कि अब है।

इन शब्दों के साथ मैं आपको धन्यवाद देता हूँ।

SHRI A. K. A. ABDUL SAMAD
(Madras): Madam Deputy Chairman,
the Address of the President says:

"More even than the letter, it is the spirit of the Tashkent Declaration that is important."

No right-thinking man, not only in our country, but in the world, will

disagree with this solemn declaration in the Address. The Address further calls for its fulfilment with faith and vision. I am sure that certain adverse criticisms indulged in by certain sections of the politicians in the country cannot really injure the faith that is expected of the country by the President. It must be clearly borne in mind that the Tashkent Declaration is not a treaty or agreement, witnessing the concrete settlement of any dispute between our country and Pakistan. But it establishes the kind of approach that each country should adopt in the settlement of disputes which is yet to come. In the face of such an approach, even mountains of hurdles and obstacles will vanish. It is pleasing to me, that in spite of the nagging criticisms from certain quarters against the Tashkent achievement, the implementation of the Declaration is going apace in both the countries in the spirit with which the same Declaration was conceived and consummated at Tashkent.

With the happy conclusion of the Tashkent Declaration, one would have expected that the Government of India would at least, at this stage, take up the question of repealing the Defence of India Act and the rules framed under it. The Defence of India Rules have clearly and definitely outlived its need. This fact has been expressed and emphasised by the highest of the legal luminaries and eminent leaders of thought in the country. Legal authorities and other leaders of public opinion, irrespective of political alignments, have pointed out that the continuance of the D.I.R. on the Statute Book will be inimical to the existence and growth of democracy in the country. A government of the people, by the people and for the people should without any question, agree to this fact. But on the other hand, the taste of the Government for the power bestowed on them by the D.I.R. is growing and they seem to be reluctant to give it up. In the actual administration of the D.I.R. scant

courtesy was shown to the fundamental rights of the people. Very many of the detenus were incarcerated on flimsy and petty grounds, at times even on the interested word of the rival party man or of a mere constable. This has created an uneasy feeling of insecurity and want of freedom in the country. This feeling must be liquidated and a sense of democratic freedom must be rehabilitated in the minds of the people. This is particularly necessary when the next general elections are drawing near. The people must be made to feel free to express their views and to engage themselves in activities concerning the coming elections. If the Government is reluctant to do so, it will surely create a feeling in the country that the ruling party is planning to take advantage of the existence of these Rules, the D.I.R., for their benefit in the coming elections. It will be extremely unfair and unjust to create such a feeling in the country. For removing the present feeling of uneasiness and to render justice to all concerned, the detenus who are still behind the bars must be released. For checking any unbecoming activities, there are sufficient and adequate laws in the country and the Government has got even the extraordinary powers given to it under the Preventive Detention Act. It is regrettable that the Government has not yet thought fit to release such parliamentarians as Syed Badrudin and public leaders like Mr. Mulla Jan of Calcutta amongst several others. There can be no justification for keeping them under detention still.

The food crisis which several parts of the country are experiencing now has not come upon the country all of a sudden and without notice. Government was warned several times in the past about the possibility of such a crisis. Yet the Government was not prepared to meet the situation. Eighteen years of their planning has been carried on in such a way as not to provide them with the machinery or the ways and means which would

[Shri A. K. A. Abdul Samad]

stand the strain and minimise the effects of such vagaries of nature as the failure of monsoons and the occurrence of drought conditions. Apart from huge and major schemes involving astronomical figures of finance, the Government has not bestowed sufficient attention upon medium and minor schemes of irrigation and cultivation. Much of the possible developments of major schemes has been vitally vitiated by their inability to check the all-pervading menace of corruption and they had not much energy and attention to pay to the medium and minor schemes which would yield immediate results. Now the country and the people have to pay for this kind of planning in the shape of scarcity, starvation and high prices, in spite of the vast foreign debts contracted on their behalf and the heavy burden of taxation they were asked to bear from time to time. The Government is still unable to frame an effective and proper national food policy, but we find the sad sight of each State and region, pulling in its own way and the Centre being unable to bring them together, though they have taken to themselves vast centralising powers on paper.

In Kerala and West Bengal which at the moment are bearing the brunt of the situation, people are given bullets when they want food. Our planning and democracy have come to this cruel plight. The President's Address does not take adequate note of this poignant situation and would make a stranger think that everything is all right with the country, except some minor incidents here and there. This is an indication of the mentality created in the Government by their being accustomed to carrying on the administration under the Defence of India Rules.

On a previous occasion, I spoke in the House, about the pitiable condition of the Burma repatriates. The hon. Foreign Minister expressed sympathy

for those people and promised to look into the matter. But so far nothing appears to have been done. These unfortunate repatriates are continuing in the same miserable conditions which have become worse in many cases. Many of these people were decent businessmen in Burma. When the shops and trade were nationalised in that country, their cash, goods and assets were seized from them arbitrarily. The value put upon their goods and assets is ridiculous, to say the least. For example, machinery like dynamos, pump sets, delicate spare-parts and similar other highly valuable articles, were valued not more than scrap iron. The only thing the affected Indians could do was to appeal to the Indian Embassy for assistance in their helpless condition. But they were answered by the Embassy officials that they had no instructions from home, to attend to such matters. In several cases the people were not allowed to come to India without an income-tax clearance certificate. But none of them could obtain such certificates because things had been made impossible for them by the arbitrary seizure of their money, goods and assets. Even in cases where people who had a decent financial status, only a short while ago, they were not allowed to come to India even after renouncing their claims. They only wanted to come and die on the Indian soil. But they were prevented from realising even this desire.

With regard to the people who have come to India so far, many of them have no homes to go to, neither have they any relatives of their. Such people who came to Madras Port, are distributed in various centres in Madras State and in Kerala. They are given temporary shelters. Many of them are sent away with meagre amounts of money to find a place where they can do some business. With that money they cannot find a place, nor can they do any business for earning their livelihood. These people are wandering about as castaways.

Hundreds of these people wanted to do something or other in the city of Madras, for earning their daily food.

They began as hawkers, selling some cheapwares in the bazars and streets of Madras. But they were harassed by the police and not allowed to ply such a trade. Then some public-spirited and large-hearted gentlemen in the city seeing the cruel plight of these people, took pity on them and took up their case with the authorities. Thereupon a few hundreds of them were allowed to sit on the platforms along the side roads and sell their cheapwares that they can get on credit. It is indeed a mercy. These are some of the facts concerning the sad plight of the unfortunate people who have been forced out of Burma. I once again want to implore the Government to have sufficient pity upon these unlucky sons of our country and to do something adequate in a systematic manner to rescue them from their undeserved misfortune.

The House knows that there was an upheaval in the South caused by the fear of the imposition of Hindi upon the people. Previous to the happening of that, the people in the South were under the impression that solemn promise of late Pandit Jawaharlal Nehru would be fulfilled regarding the use of English in letter and spirit. The promise was that English would continue to be an associate official language, as long as the non-Hindi speaking people want it. But certain things which happened in January, 1965 made it appear that the said promise was being nullified and the people were gravely apprehensive about the future. The young and fresh minds of the students naturally reacted to the situation in an emotional manner, for they felt it was they who stood to lose directly and immensely. Theirs was a natural and spontaneous reaction and an emotional upheaval. This fact was evidenced and confirmed by the action of the Madras Ministers in the Centre who resigned from

the Ministry as a result of what happened in Madras. On the assurance of the elders and leaders of the State supported by the action taken by the Central Government, the movement of the students was terminated in the hope that things would turn out all right. But the anxiety particularly of our youth in the South, is still alive about the question and they are watching the situation. An indication of this tendency could be seen from the report of a conference held by the students to consider this question. We on our part, are anxious that this anxiety on the part of the students in the South should not be accentuated by anything that is said or done by responsible people here. When the sensitive youth sees that there are certain sections here, which would not even tolerate an Address being read in English by the President of India, who does not happen to know Hindi, a reaction upon those minds would be anything except heartening. I devoutly hope, that in the name of the unity and in the vital interest of the country, nothing would be done

by any section or party or people or by the authorities, to revive the fear that was the cause of the unfortunate happenings witnessed last year in the South.

Thank you.

شہری جی - ایم - میہر (جموں ایلڈ
کشمیر) :

ہزاروں سال نرگس

ایلی بے نوری یہ روتی ہے

بڑی مشکل سے ہوتا ہے

چمن میں دیدہ ور پیدا

میدم دیتی چہر میں ؟ — آج جب

کہ ہم اس معزز ایوان میں مشتر پتی

جی نے ایڈریس پر بحث کر دے ہیں

تو میہر یہ عرض کرونگا کہ سب سے

پہلے، مشتر پتی جی نے اپنے ایڈریس

[شری - جی - ایم - میہر]

میں لال بہادر شاستری جی جو ہندوستان کے ایک محبوب نیتا تھے اور جنہوں نے اپنی زندگی کو ہندوستان کی خدمت اور امن کے لئے قربان کیا ان کے بارے میں بہت زیادہ تعریف تو نہیں کی لیکن کچھ عقیدت کے پھول پھس گئے - جہاں تک شاستری جی کا تعلق ہے شاستری جی نے جب ہندوستان اور پاکستان کے درمیان جنگ چھڑی تو جس مددراۓ تھلگ سے جس شاندار جرات کے ساتھ اور ہمت کے ساتھ قدم اٹھایا اس سے انہوں نے ایک تاریخ پیدا کی لیکن چونکہ شاستری جی ہمیشہ امن کے دل دادہ تھے امن چاہتے تھے اور وہ گاندھی جی کے پیجاری تھے اس لئے جب امن کا وقت آیا تو انہوں نے تاشقند میں جا کر امن کو حاصل کرنے کے لئے اپنی جان عزیز کو گدوا دیا اور اس لئے شروع میں جو میں آپ کے سامنے شعر عرض کیا اس میں بھی ہے کہ ہزاروں سال گذر جانے کے بعد بھی ایسی ہستیاں پیدا نہیں ہو سکتیں - شاستری جی نے جس شاندار طریقہ سے موئے مقدس جو کشمیر میں چوری ہوا اس کو ریستور کیا - جس شائستہ اور مددراۓ پن کا ثبوت دیا وہ انہیں کا طرہ امتہار تھا - اس لئے شاستری جی کے لئے آج بھی

قوم کی آنکھیں آنسو بہانے سے نہیں رکتیں - آج بھی جب کہ ہم اس معزز ایوان میں راشٹر پتی کے ایڈریس پر بحث کر رہے ہیں تو ہماری آنکھوں سے آنسو رگنے نہیں پاتے - شاستری جی نے قوم کے سامنے ایک مثال پیش کی ایک تاریخ پیدا کی اور جب 45 کروڑ انسانوں کا یہ بے تاج بادشاہ چلا جاتا ہے ہم سے جدا ہوتا ہے تو اس کے گھر کی پوزیشن کھا ہے - وہی پوزیشن ہے -

چند تصویر بتائیں

چند حسہلوں کے خطوط

بعد مرنے کے میہرے

گھر سے یہ سامان نکلا

یہ شاستری جی کی زندگی تھی - یہ شاستری جی کی ایک مثال ہے جو ہندوستان نے نیتاؤں نے لئے ایک مشعل راہ کا کام دے سکتی ہے - اور میں ہندوستان کے نیتاؤں سے اور سیاسی جماعتوں کے گاریم کرتاؤں سے سوہانہ مرض کروٹا کہ اگر ہندوستان کی عظمت کو چار چاند لگانا چاہتے ہیں ہندوستان کو تعمیر و ترقی کے راستہ پر آگے لے جانا چاہتے ہیں تو انہیں شاستری جی کے نقش قدم پر چلنا ہوگا - اور شاستری جی کی طرح ہی ایک فقیر اور مخلص کی طرح اپنی زندگی کو اڑنا ہوگا - آج جب شاستری جی ہیں وہیں تو ان کے بال بچوں کی یہ حالت ہے

ہے ان کو دھلے کے لئے ممکن نہیں ہے
چھوڑ دیں تک نہیں ہے یہ اسی فقہر
مرد مجاہد کا کم تھا جس نے جاگ
کے وقت بھی اور امن کے وقت بھی
قوم اور ملک کی خدمت کی -

جناب والا، اس کے بعد کشمیر
میں جو کچھ ہوا اور تاشقند ڈکلیئریشن
تاشقند اعلان کے متعلق کہنا چاہتا
ہوں - میں متواتر چار دن سے
اس معزز ایوان میں بہت کچھ سنتا
رہا ہوں - تاشقند اعلان کے بارے
میں چرچا کی گئی - مختلف
جماعتوں کی طرف سے شک و شبہات
پیدا کرنے کی کوشش کی گئی اور
اس قسم کی باتیں اٹھائی گئیں مقدم
ڈپٹی چیئرمین، کشمیر کے لوگوں نے
1947ء میں جب کہ پاکستان کی
طرف سے ہمارے ملک پر جارحانہ حملہ
ہوا، ایک ہو کر، ایک نشان کی شکل
میں ہندوستان کے 45 کروڑ انسانوں کے
ساتھ شانہ بشانہ ہو کر دشمن کا مقابلہ
کیا اور اس کی مثال دہتی دنیا
تک قائم رہے گی اس وقت کشمیر کے
لوگوں نے یہ بتا دیا کہ ہمیں مذہب
کے نام پر ایکسپلاٹ نہیں کیا جا
سکتا - بلکہ ہم سیکولر ڈیموکریسی
میں اعتماد رکھنے والے ہیں - ہم
پنڈت جواہر لال نہرو اور گاندھی جی
کے پیجاری ہیں اور ہم نے اسی بلحاظ
پر جب جناح صاحب کشمیر میں
تشریف لائے اور مسام لہگ قائم کرنے

چاہی تو انہیں صاف صاف جواب
دے دیا - کشمیر کے لوگوں کی ایک
امتیازی پوزیشن ہے اور شان ہے اور آج
کشمیر کے لوگوں کا سرفخر ہے بلند ہے
آج ہم فخر سے یہ کہہ سکتے ہیں کہ
1965ء میں جب کہ ہمارے دیس
پر پاکستان کی طرف سے حملہ ہوا
تو کشمیر کے لوگوں نے ایک ہو کر
دشمن کا مقابلہ کیا پاکستان کی
گولیاں جھلکیں - بمباروں میں ہزاروں
مکان اور دکانیں برباد کر دی گئیں
جلا دی گئیں - پونچھ میں ملتی
میں اور راجوری میں لاکھوں اور
کروڑوں روپیہ کا نقصان پاکستان کی
طرف سے کیا گیا - لیکن اس کے
باوجود وہ گاروان آزادی جس نے
1947ء میں یہ فیصلہ کیا تھا
ایک وچن دیا تھا ہندوستان کے
لوگوں کو، گاندھی جی کو جو روشنی
کی کرن نظر آئی تھی کشمیر میں
اس روشنی کی کرن کو بحال رکھنے
کا تہیہ کشمیریوں نے کیا تھا - 1947ء
سے 1955ء تک اس مشعل کو کشمیر
کے لوگوں نے بجھلے نہیں دیا - اور
میں یقین سے کہنا چاہتا ہوں
ہندوستان کے لوگوں کو کہ وہ مشعل
کبھی نہیں بجھے گی جس کا بچپن
ہم نے گاندھی جی کو دیا تھا پلڈت
جواہر لال جی کو دیا تھا - یہ تھی
کشمیر کے لوگوں کی شان - اتنا کچھ
ہونے کے بعد بھی کشمیر کے لوگوں نے

[شری جی - ایم - میو]

ایک ہو کر دشمن کا مقابلہ کیا لیکن
میدم دیتی چورمین، میں آپ
کے ذریعہ سے یہ کہنا چاہتا ہوں
کشمیر کے لوگوں نے اپنا رول ادا کیا -
جب ہمارے اس فیصلہ کو چیلنج
کیا گیا جب شیخ صاحب بھی اس سے
انکار کرنے لگے تو ہم نے ان کی بھی
پرواہ نہیں کی - جہاں تک وہاں کے
لوگوں کا تعلق ہے وہ اپنے فیصلہ پر
آج تک قہرے ہوئے ہوں اور ہمیشہ کے لئے
قہرے رہیں گے - آج جب تاشقند
اعلان ہوا - جب تاشقند میں
شاستری جی نے ایک شاندار
قدم اٹھایا - ہم چاہتے ہیں کہ
امن رہے - پاکستان کے لوگوں کے ساتھ
ہمیں کوئی دشمنی نہیں - وہ بھی
ہمارا ایک حصہ تھے 1947ء سے پہلے
لیکن جہاں تک وہاں کے رولرس کا
تعلق ہے ان کی حکمران جماعت کا
تعلق ہے وہ نہیں چاہتے تھے کہ کشمیر
کے اس مسئلہ میں کسی بھی
طرح سے صلح و صفائی سے کام
لیا جائے - پلڈت جی نے کئی
بار وہ نو وار پیکٹ ۲۲ کی آفر کی -
شاستری جی نے اس کو دھرایا لیکن
وہاں کے رولرس اس مسئلہ کو مٹانے
نہیں دینا چاہتے تھے - اس لئے
انہوں نے تسلیم نہیں کیا 1965ء
میں 5 اگست کے دن انہوں نے
یہ سوچ کر کہ کشمیر کے لوگ
مسلمان ہیں ہم اپنے لٹیروں کو
وہاں بھیجیں تو ان کا ساتھ دیں

کے لٹیروں کو کشمیر میں بھیجا
لیکن بعد میں جو کچھ ہوا وہ
سب کچھ آپ کے سامنے ہے - پاکستان
کی وہی بات ہوئی -

نہ خدا ہی ملا نہ وصال صدم
نہ ادھر کے رہ نہ ادھر کے رہ

یہ تھی 1965ء کی بات - اس کے
بعد تاشقند میں ڈکلیئریشن ہوا -
دونوں ملکوں کے راہ نماؤں نے اس
پر دستخط کئے - اس ڈکلیئریشن پر
دستخط ہونے کے بعد سے لیکر آج
ایک شاندار ماحول پیدا ہوا - ایک
شانتی اور امن کی سانس ہم نے
لی - خاص طور سے کشمیر میں
بارڈر پر رہنے والے لوگوں نے چاہے
پنصاف نے لوگ ہوں، چاہے کشمیر
کے لوگ ہوں، چاہے راجستھان کے
لوگ ہوں جو پاکستان کی زد میں
آئے جنہوں نے پاکستان کی جارحیت
کو، اس مصیبت کو اپنی آنکھوں سے
دیکھا ان سے جا کر پوچھئے کہ
جنگ کی تباہ کاریاں کیا ہوتی
ہیں - اس لئے ہم نے اس اعلان کو
ویلم کیا اس کا سواکت کیا اور
ایک شاندار ماحول ملک میں
پیدا ہوا - میں امید کرتا ہوں اور
میں یہی دعا کروں گا کہ یہ شاندار
ماحول دونوں ملکوں میں بنا رہے
یہ پیدا ہوتا ہے کہ
جب تاشقند اعلان ہو چکا جب دونوں
ملک آپس میں بالکل ایک ہو

وہ ہیں تو اس ماحول میں
سیکورٹی کونسل سے کشمیر کی جس
شکایت کو لے کر ہم گئے تھے یہ
بہت اچھا ہوگا کہ اسے ہم واپس
لے لیں۔ سیکورٹی کونسل سے اپنے
کس کو واپس کریں۔ کیوں کہ اس
وقت ہم کمپلیمنٹ کی شکل میں
وہاں گئے تھے۔ مستغیث کی شکل
میں وہاں گئے تھے۔ اب چونکہ
کشمیر کا مسئلہ نہیں رہا۔ آگے
صلح و صفائی ہو گئی۔ اس لئے
یہ وقت ہے اور بہت موزوں تدریس
وقت ہے کہ ہم کشمیر کے مسئلہ
کو سیکورٹی کونسل سے واپس لیں۔
اگر کچھ فیصلہ ہمیں کشمیر کے
متعلق مل بیٹھ کر کرنا ہے تو ایک
ہی مسئلہ ہے کہ پاکستان کے قبضہ
میں اتھارہ سال سے جموں کشمیر کا
جو حصہ چلا آ رہا ہے اسے ہم کس
طرح پاکستان کے ساتھ صلح اور
صفائی کے ساتھ — یہ نہیں کہ
جنگ سے کیونکہ دونوں ملکوں نے
ایگری کیا ہے کہ ہم فورس استعمال
نہیں کریں گے — مودبانہ گذارش
کریں کہ جو علاقہ اتھارہ سال سے اس
کے قبضہ میں ہے جس کو آزاد
کشمیر کہا جاتا ہے اسے ہمیں واپس
کیا جائے تاکہ کشمیر کے لوگ دیوالدہ
نہ ہوں ایک رہیں اور کشمیر جو ہمیشہ
ہندوستان کا ایک حصہ ہے
ہندوستان کا ایک انگ ہے اس

آگ کو مضبوط ترین پلا کو دوسری
ریاستوں کے ساتھ آگے آگے ترقی پر
لے جائیں۔ اس شاندار ماحول
میں تاشقند کانفرنس کے بعد یہ
ضروری ہے کہ ہم سیکوریتی کونسل
سے اپنے کس کو واپس لیں اور
یہ پاکستان کے ساتھ راولڈ ٹھیل
پر بیٹھ کر تصفیہ کریں کہ وہ پوری
طرح سے ہمارے اس علاقہ کو خالی
کرے تاکہ کشمیر جو ہے اس کی
سالہمت اس کی انگریزی کو برقرار
رکھا جائے یہ ایک سوال ہے۔ مقدم
قبتی چورمیں۔ میں نے یہ عرض
کیا کہ کشمیر کے لوگوں نے اپنی
اس وفاداری کا اپنے اس بچن کا
جو 1947 سے بھی پہلے ہندوستان
کے ساتھ الحاق کا نعرہ بلند کیا
تھا اس کو پوری طرح سے نبھایا ہے
میں یہ پوچھنا چاہتا ہوں کہ آپ
کی کچھ ذمہ داریاں ہیں؟ آپ
کی کچھ آئینی ذمہ داریاں ہیں۔
ہندوستان کی حکومت کی؟ سہتر
کی حکومت کی۔ کہا آپ نے وہ
پوری کی ہیں۔ میں کہوں گا کہ
آپ نے وہ پوری نہیں کیں۔ آپ
دیکھئے 18 سال کی آزادی کے بعد
اتھارہ سال الحاق ہونے کے بعد اگر
آپ دہلوی کی طرف توجہ دیں تو
جموں اور کشمیر میں اتھارہ سال
میں کچھ پانچ مہل کی لائن آپ
نے بلائی۔ مہرے خیال میں یہ

[شری جی - ایم - میر]
 حوصلہ شکن بات ہے - میرے خیال
 میں یہ تعمیر اور ترقی کا راستہ
 نہیں ہے اس لئے مجھے شکوا ہے -
 آج تک حکومت ہندوستان نے کوئی
 ریل لک جوں کشمیر کو ملائے کے
 لئے نہیں کیا - اسی طرح کوئی
 ڈاکٹ ایئر لک نہیں ہے - جو ہ
 وہ فیر ویدر لک ہے - اسی طرح
 میٹس آف کمیونیکیشن فوہپ نہیں
 ہوئے - اسی طرح تعمیر و ترقی کے
 کام میں - - -

†[श्री जी० एम० मोर (जम्मू और
 काश्मीर) :

हजारो साल नरगिस अपनी बेनूरी पे रोती है ।
 बड़ी मुश्किल से होता है चमन मे दीदावर पैदा ॥

मेडम डिप्टी चेयरमैन, आज जब कि
 हम इस मुजिजम एवान मे राष्ट्रपति जी के
 एड्रेस पर बहस कर रहे हैं तो मैं यह अर्ज
 करूंगा कि सब से पहले राष्ट्रपति जी ने अपने
 एड्रेस मे लाल बहादुर शास्त्री जी जो हिन्दु-
 स्तान के एक महबूब नेता थे और जिन्होंने
 अपनी जिन्दगी को हिन्दुस्तान की खिदमत
 और अमन के लिये कुर्बान किया उनके बारे
 में बहुत ज्यादा तारीफ तो नहीं की लेकिन
 कुछ अकीदत के फूल पेश किये । जहा तक
 शास्त्री जी का ताल्लुक है शास्त्री जी ने
 जब हिन्दुस्तान और पाकिस्तान के दरमियान
 जग छिडी तो जिस मुद्बराना ढग से जिस
 शानदार जुरत के साथ और हिम्मत के
 साथ कदम उठाया इससे उन्होंने एक तारीख
 पैदा की । लेकिन चूकि शास्त्री जी हमेशा
 अमन के दिल-दादा थे, अमन चाहते थे और

वह गांधी जी के पुजारी थे इसलिये जब अमन
 का वक्त आया तो उन्होंने ताशकन्द में जाकर
 अमन को हासिल करने के लिये, शान्ती को
 हासिल करने के लिये अपनी जान अजीज को
 गवा दिया और इसीलिये शुरू में जो मैंने
 आपके सामने शेर अर्ज किया उसमे यही है
 कि हजारो साल गेजर जाने के बाद भी ऐसी
 हस्तिया पैदा नहीं हो सकती । शास्त्री जी ने
 जिस शानदार तरीके से मौए मकदस जो
 काश्मीर में चोरी हुआ उसको रिस्टोर
 किया । जिस शायिस्ता और मुद्बरानापन
 का सबूत दिया वह उन्ही का तुरा-ए-इस्तेयाज
 था इसलिये शास्त्री जी के लिये आज भी
 कौम की आखे आसू बहाने से नहीं रुकती ।
 आज भी जब कि हम इस मुजिजम एवान मे
 राष्ट्रपति के एड्रेस पर बहस कर रहे हैं तो
 हमारी आखो से आसू रुक नहीं पाते । शास्त्री
 जी ने कौम के सामने एक मिसाल पेश की एक
 तारीख पैदा की और जब 45 करोड इन्सानो
 का यह बेताज बादशाह चला जाता है हम से
 जुदा होता है तो उसके घर की पोजीशन
 क्या है ? वही पोजीशन है—

चन्द तस्वीरें बुता चन्द हसीनो के खतूत
 बाद मरने के मेरे घर से यह सामान निकला ।

यह शास्त्री जी की जिन्दगी थी । यह शास्त्री
 जी की एक मिसाल है जो हिन्दुस्तान के
 नेताओ के लिये एक मशाले राह का काम दे
 सकत है । और मैं हिन्दुस्तान के नेताओ से
 और सियामी जमायतो के कार्यकर्ताओ से
 मोदबाना अर्ज करूंगा कि अगर हिन्दुस्तान
 की अजमत को चार चाद लगाना चाहते हैं,
 हिन्दुस्तान को तहमीर व तरक्की के रास्ते
 पर आगे ले जाना चाहते हैं तो उन्हे शास्त्री
 जी के नकशे कदम पर चलना होगा और
 शास्त्री जी की तरह ही एक फकीर और
 मुखलस की तरह अपनी जिन्दगी को
 गुजारना होगा । आज जब शास्त्री जी हैं नहीं
 तो उनके बाल बच्चो की यह हालत है कि
 उनको रहने के लिये मकान नहीं झोपडी
 तक नहीं है । यह उस फकीर मर्दे मुजाहिद

का काम था जिसने जंग के वक्त भी और अमन के वक्त भी कौम और मुल्क की खिदमत की।

जनाब आला, इसके बाद काश्मीर में जो कुछ हुआ और ताशकन्द डिव्लेरेशन, ताशकन्द एलान के मुत्तल्लक कहना चाहता हूं। मैं मुनवातर चार दिन से इस मुअज्जिज एलान में बहुत कुछ सुनता रहा हूं। ताशकन्द एलान के बारे में चर्चा की गई। मुख्तलिफ जमायतों की तरफ से शक व शुबात पैदा करने की कोशिश की गई और इस किसम की बातें उठाई गई। मेडम डिप्टी चेयरमेन, काश्मीर के लोगों ने 1947 ई० में जबकि पाकिस्तान की तरफ से हमारे मुल्क पर जारहाना हमला हुआ, एक होकर एक निशान की शकल में हिन्दुस्तान के 45 करोड़ इन्सानों के साथ शाना बिशाना होकर दुश्मन का मुकाबला किया और इसकी मिशाल रहती दुनिया तक कायम रहेगी। इस वक्त काश्मीर के लोगों ने यह बता दिया कि हमें मजहब के नाम पर एक्सप्लाइट नहीं किया जा सकता, बल्कि हम सेकूलर डेमोक्रेसी में एतमाद रखने वाले हैं; हम पंडित जवाहरलाल नेहरू और गांधी जी के पुजारी हैं और हमने इसी बुनियाद पर जब जिन्ना साहब काश्मीर में तशरीफ लाये और मुस्लिम लीग कायम करना चाही तो उन्हें साफ साफ जवाब दे दिया। काश्मीर के लोगों की एक इस्तेयाजी ओजेशन है और शान है और आज काश्मीर के लोगों का सिर फखर से बुलन्द है, आज हम फखर से यह कह सकते हैं कि 1965 ई० में जबकि हमारे देश पर पाकिस्तान की तरफ से हमला हुआ तो काश्मीर के लोगों ने एक होकर दुश्मन का मुकाबला किया पाकिस्तान की गोलियां झेली। बटमाले में हजारों मकान और दुकानें बरबाद कर दी गईं जला दी गईं। पूंछ में, मडी में और राजौरी में लाखों और करोड़ों रुपये का नुकसान पाकिस्तान की तरफ से किया गया।

लेकिन इसके बावजूद वह कारवां-आजादी जिसने 1947 ई० में यह फैसला किया था और वचन दिया था हिन्दुस्तान के लोगों को, गांधी जी को जो रोशनी की किरण नजर आई थी काश्मीर में इस रोशनी की किरण को बहल रखने का तहैय्या काश्मीरियों ने किया था। 1947 से 1955 तक इस मशाल को काश्मीर के लोगों ने बुझने नहीं दिया। और मैं यकीन से कहना चाहता हूं हिन्दुस्तान के लोगों को कि वह मशाल कभी नहीं बुझेगी जिसका वचन हमने गांधी जी को दिया था, पंडित जवाहर लाल जी को दिया था। यह थी काश्मीर के लोगों की शान। इतन कुछ होने के बाद भी काश्मीर के लोगों ने एक होकर दुश्मन का मुकाबला किया लेकिन मेडम डिप्टी चेयरमेन, मैं आप के जरिये से यह कहना चाहता हूं काश्मीर के लोगों ने अपना रोल अदा किया। जब हमारे इस फैसले को चैलेंज किया गया, जब शेख साहब भी इससे इन्कार करने लगे तो हमने उनकी भी परवाह नहीं की। जहां तक वहां के लोगों का ताल्लुक है वे अपने फैसले पर आज तक डटे हुये हैं और हमेशा के लिये डटे रहेंगे। आज जब ताशकन्द एलान हुआ, जब ताशकन्द में शास्त्री जी ने एक शानदार कदम उठाया हम चाहते हैं कि अमन रहे, पाकिस्तान के लोगों के साथ हमें कोई दुश्मनी नहीं। वे भी हमारा एक हिस्सा थे। 1947 ई० से पहले लेकिन जहां तक वहां के रूलर्स का ताल्लुक है, उनकी हुकमरान जमायत का ताल्लुक है वह नहीं चाहते थे कि काश्मीर के इस मसले में किसी भी तरह से सुलह व सफाई से काम लिया जाये। पंडित जी ने कई बार "नो-वार-पैक्ट" की ओफर की। शास्त्री जी ने उसको दुहराया लेकिन वहां के रूलर्स इस मसले को मिटने नहीं देना चाहते थे। इसलिये उन्होंने तसलीम नहीं किया। 1965 ई० में 15 अगस्त के दिन उन्होंने यह मोच कर कि काश्मीर के लोग मुसलमान हैं हम अपने लूटेरों को वहां भेजें तो उनका साथ देंगे लूटेरों को काश्मीर में भेजा। लेकिन

[श्री जी० एम० मीर]

बाद में जो कुछ हुआ वह सब कुछ आप के सामने है। पाकिस्तान की वही बात हुई—

न खुदा ही मिला न विसाले सनम।

न इधर के रहे न उधर के रहे॥

यह थी 1965 ई० की बात। उसके बाद ताशकन्द में डिक्लेरेशन हुआ। दोनों मुल्कों के रहनुमाओं ने इसपर दस्ताखत किये। इस डिक्लेरेशन पर दस्ताखत होने के बाद से लेकर आज एक शानदार माहौल पैदा हुआ। एक शान्ती और अमन की सास हमने ली। खासतौर से काश्मीर में बार्डर पर रहने वाले लोगों ने चाहे पंजाब के लोग हो चाहे काश्मीर के लोग हों चाहे राजस्थान के लोग हों जो पाकिस्तान की जद में आए जिन्होंने पाकिस्तान की जारहीयत को, इस मुसीबत को अपनी आंखों से देखा, उन से जाकर पूछिये कि जग की तबाह कारवा का होती है। इसलिये हम ने इस एलान को बेलक़म किया उसका स्वागत किया और एक शानदार माहौल मुल्क में पैदा हुआ। मैं उम्मीद करता हूँ और मैं यही दुआ करूंगा कि यह शानदार माहौल दोनों मुल्कों में बना रहे लेकिन अब सवाल यह पैदा होता है कि जब ताशकन्द एलान हो चका जब दोनों मुल्क आपस में बिल्कुल एक हो रहे हैं तो इस माहौल में सिक्योरिटी कांसिल से काश्मीर की जिस शिकायत को लेकर हम गये थे यह बहुत अच्छा होगा कि इसे हम वापस ले लें, सिक्योरिटी कांसिल से अपने केस को विदड़ा करें, क्योंकि इस वक्त हम कम्लेनेट की शकल में बहा गये थे, मुस्तगीस की शकल में बहा गये थे। अब चूँकि काश्मीर का मसला नहीं रहा, आगे सुलह और सफाई होगई इसलिये यह वक्त है और बहुत मौजूदगी वक्त है कि हम काश्मीर के मसले को सिक्योरिटी कांसिल से वापस लें। अगर कुछ फैसला हमें काश्मीर के मुतलक मिल बैठ कर करना है तो एक ही मसला है कि पाकिस्तान के कब्जे में अठारह

साल से जम्मू काश्मीर का जो हिस्सा चला आ रहा है उसे हम किस तरह पाकिस्तान के साथ सुलह और सफाई के साथ—यह नहीं कि जग से क्योंकि दोनों मुल्कों ने एग्री किया है कि हम फोर्स इस्तेमाल नहीं करेंगे—मोदबाना गुजारिश करें कि जो इलाका अठारह साल से उसके कब्जे में है जिसको आजाद काश्मीर कहा जाता है उसे हमें वापस किया जाये ताकि काश्मीर के लोग डिवाइड न हो, एक रहे और काश्मीर जो हमेशा हिन्दुस्तान का एक हिस्सा है हिन्दुस्तान का एक अंग है उस अंग को मजबूत तरीक़ा बनाकर दूसरी रियास्तों के साथ आगे आगे तरक्की पर ले जाये। इस शानदार माहौल में ताशकन्द डिक्लेरेशन के बाद यह जरूरी है कि हम सिक्योरिटी कांसिल से अपने केस को वापस लें और फिर पाकिस्तान के साथ राउंड टेबल पर बैठकर तसफिया करें कि वह पूरी तरह से हमारे उस इलाके को खाली करें ताकि काश्मीर जो है उसकी सालमीयत उसकी इन्टीग्रिटी को बरकरार रखा जाये यह एक सवाल है। मेडम डिप्टी चैयरमैन, मैंने यह अर्ज किया कि काश्मीर के लोगों ने अपनी वफ़ादारी का अपने उस वचन का जो 1947 से भी पहले हिन्दुस्तान के साथ एलहाक का नारा बुलन्द किया था उसको पूरी तरह से निभाया है। मैं यह पूछना चाहता हूँ कि आपकी कुछ जिम्मेदारियाँ हैं आपकी कुछ आयनी जिम्मेदारियाँ हैं। हिन्दुस्तान की हकूमत की, सेटर की हकूमत की। क्या आपने वह पूरी की है। मैं कहूँगा कि आपने वह पूरी नहीं की। आप देखिए 18 साल की आजादी के बाद, अठारह साल एलहाक होने के बाद अगर आप रेलवे की तरफ़ तबज्जो दें तो जम्मू और काश्मीर में अठारह साल में कुल पांच मील की लाइन आपने बनाई। मेरे ख्याल में यह हौसला शकन बात है। मेरे ख्याल में यह तामीर और तरक्की का रास्ता नहीं है। इसलिये मुझे शिक्वा है। आज तक हकूमत हिन्दुस्तान ने कोई रेल लिंक जम्मू काश्मीर को मिलाने

के लिये नहीं किया। इसी तरह कोई डाइरेक्ट एयर लिंक नहीं है। जो है वह फ़ेयर वेदर लिंक है। इसी तरह मीन्ज आफ कम्पनि-केशन डिवलप नहीं हुये। इसी तरह तहमीर व तरक्की के काम में ...]

THE DEPUTY CHAIRMAN: Mr. Sir, you can continue tomorrow. The House stands adjourned till 615 P.M.

The House then adjourned at 5 of the clock.

The House reassembled at fifteen minutes past six of the clock, The DEPUTY CHAIRMAN in the Chair.

THE BUDGET (GENERAL), 1966-67

THE MINISTER OF STATE IN THE MINISTRY OF FINANCE (SHRI B. R. BHAGAT): Madam, on behalf of Mr. Sachindra Chaudhuri, I beg to lay on the Table a statement of the estimated receipts and expenditure of the Government of India for the year 1966-67.

THE DEPUTY CHAIRMAN: The House stands adjourned till 11.00 a.m tomorrow.

The House adjourned at sixteen minutes past six of the clock till eleven of the clock on Tuesday, the 1st March, 1966.